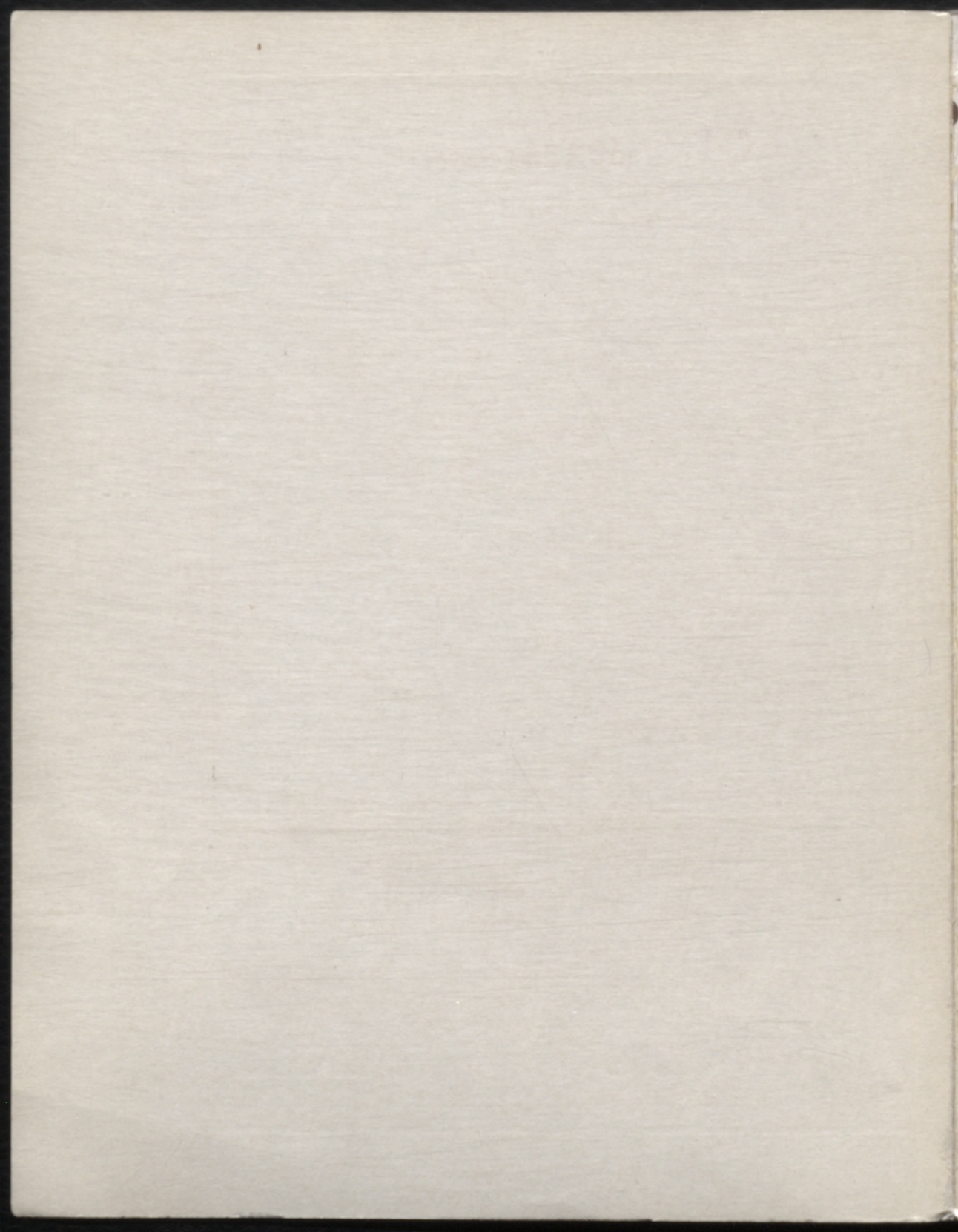

LATGALE

Brīvdabas muzejā

Bagātai mātesmeitai visa kā gana. (Daugavpils, Jasmuižas
Snapši. 1927. g. VM, neg. № 8326).

- 1—Krogs; 2—Luterāņu baznīca; 3—Kurzemes sēta; 4—Vējdzirnavas; 5—Smēde; 6—Kurzemes dūmistabas; 7—Kurzemes trūcīgā zemnieka sēta; 8—Zemgales sēta; 9—Katoļu baznīca; 10—Dzīvojamā rīja; 11—Audēju māja; 12—Ratīndreimāņa sēta; 13—Vidzemes podnieka darbnīca; 14—VĒJDZIRNAVAS; 15—KRIEVU ZEMNIEKU SĒTA; 16—LATGALES SIKZEMNIEKA SĒTA; 17—PAREIZTICĪGO BAZNĪCA; 18—LATGALES AMATNIEKA SĒTA; 19—LATGALES PODNIEKA SĒTA; 20—KATOĻU BAZNĪCA; 21—LATGALES SĒTA; 22—MUIZAS KĻETS; 23—Dzīvojamā rīja, skola; 24—Saiešanas nams; 25—Vidzemes sēta; 26—Liepājas ostas noliktava; 27—Vidzemes zvejnieka sēta; 28—Darvas ceplis; 29—Libiešu sēta; 30—Kurzemes zvejniekciems; 31—Vējdzirnavas; 32—Jaunsaimnieka sēta. I—Izstāžu zāle; R—Restaurācijas darbnīcas; A—Administrācija.

93-4

226

L
9

LATVIJAS ETNOGRĀFISKAIS BRĪVDABAS
MUZEJS

LATGALE

Brīvdabas muzejā

RIGA. 1993

99-22846
0305025596

Zemnieki ar darba rīkiem. (Daugavpils, Dagdas Kubalnišķi.
1927. g. Foto: A. Punka. VM, neg. № 7998)

Sastādītājs un teksta autors Juris KUNNOSS

Māksliniece Maija AVOTA

Uz 1. vāka Ervina VEVERA, uz 4. vāka Uga NIEDRES foto
Plānus zīmēja Māra KUPLĀ

Darbā izmantoti Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja un
Latvijas Vēstures muzeja fotomateriāli

Māra JANSONA un Ulda VEISBUKA fotoreprodukcijas
Rezumējumi vācu un krievu valodās

© Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs

Latgaliešu saime. Citi basām kājām, citi studenta deķeli galvā.
(Ludza, Zaļmuižas Ragakalns. 1926. g. Foto: P. Ārends. VM,
neg. № 3185)

Izdevumā lietotie apzīmējumi: BDM — Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs; VM — Latvijas Vēstures muzejs;

Fotoattēliem norādīta uzņemšanas vieta pēc attiecīgā gada administratīvi teritoriālā iedalījuma (apriņķis, pagasts, sādža)

Rokraksts ceļvedim «Latgale Brīvdabas muzejā» izstrādāts, izmantojot galvenokārt muzeja līdzstrādnieku lauka materiālus. Fotoattēli no Latvijas Vēstures muzeja krājumiem un BDM fotoarhīva. Vecie sādžu plāni no Centrālā Valsts Vēstures arhīva. Papildinājumam izmantoto avotu un literatūras sarakstu atrodiet grāmatas beigās.

Trešā zvaigzne Latvijas ģerbonī — Latgale. Zilo ezeru zeme, savlaik par bārenīti dēvēta, vietvietām vēl senējo dzīves rīti dzīvojoša, ticībā spēkus smeldama.

Ar vārdu Лотыгола XIII gadsimta sākumā krievu hronikās minēts novads ap Rēzekni un Ludzu. Dienvidus daļā Jersikas valsts turēja ciešus sakarus ar leišiem, bet meslus maksāja Polockas kņaziem, aizto arī atzīmēti pareizticīgo dievnami senpilsētā. Ziemeļaustrumos uz Atzeli aci meta Novgorodas un Pleskavas zemes kungi. Ģeopolitiskais stāvoklis noteica nepārtraukto cīņu pret austrumu kaimiņu izplestieskāri. Dienvidaustrumu daļā pilskalnu daudzums bija pārsteidzoši blīvs. Savukārt rietumos letgaļu ciltis apdzīvoja lielas platības līdz pat Gaujas vidustecī un Aizkrauklei pie Daugavas. XIII gs. gaitā visa Latgales teritorija tika sadalīta starp Livonijas ordeni un Rīgas arhibīskapiju. Zemi dāvāja Jaunavai Marijai. Novads senāk bija mežains, samērā mazapdzīvots, sirotāju postīts, kur īsajos atelpas brīžos iedzīvotāju pamatnodarbošanās — zemkopība un lopkopība. Pēc Livonijas sabrukšanas 1561. g. uz diviem gadsimtiem Latgale nonāca Polijas varā, turpmāk saukta par Poļu Vidzemi jeb Inflantiju. Katoļticība šeit ieguva stipras pozīcijas. XVII gs. beigās te tika ieviests Lietuvas statūta valaku nolikums*, nosakot obligātu trislauku sistēmu**, klaušu un nodevu apmērus muižniekiem, citus pienākumus, tostarp sādžu apbūves principus, nodrošinot dzimtcilvēku eksistenci. 1690. gadā Latgalē uzrādīti pavisam tikai 592 «dūmi». Bet 1772. gada Polijas dalīšanas rezultātā šo zemi sagrāba impēriskā Krievija, iekļaujot Polockas, vēlāk Vitebskas guberņas sastāvā, kas arī noteica tālāko, jūtami

* Valaka — zemes platības mērs, atbilstošs 21,3 vai 22,8 ha

** Trislauku sistēma — vasarāji, ziemāji, papuve

Saltajos rītos ganiņam biežāk jāapgērbjas. (Ludza, Nerza. 1926. g. Foto: A. Alksnis. VM, neg. № 4227)

atšķirīgo pret pārējo Latvijas daļu attīstības ceļu. Tēva zemi nemantoja vis vecākais dēls kā citos latviešu apdzīvotajos novados, bet to sadalīja vienādās daļās visiem mantiniekiem, un tā gandrīz līdz bezgalībai. Zemi nācās apstrādāt kopējos tīrumos ikgadus pārdalāmās strēmelēs «šņorēs». Vēl pagājušā gadsimta vidū lielāko daļu veidoja sādžīņas ar 3—5 saimniecībām, katrā vidēji 5—10 ha zemes, 2—4 govīs, 1—2 zirgi. Pēc

1862. g. zemnieku brīvlaišanas sētu skaits sādžās pieauga. XX gs. sākumā procentuāli vislielāko daļu sastādīja sādžas ar 6—10 saimniecībām, bet kā vislielākā atzīmēta Lielo Litaunieku sādža Mērdzenes pagastā ar 172 sētām.

Latgales sādžu apbūvē izšķirami 2 pamatveidi: rindu un izklaidus. Rindu sādžā sētas grupējas vairākos variantos: ielas, T-veida un krustveida plānojumā. Papildus iepriekš izdotajiem noteikumiem par zemnieku ēku celtniecību, piemēram, par noteikto ielu platumu Krievijas cars 1830. gadā apstiprināja nolikumu par ciemu ierīkošanu un to plānojumu paraugus, un liela vērtība tika veltīta zemnieku apmetņu izveidošanai pēc krievu zemnieku celtniecības ierašām. Sīksaimniecību nospiedošais vairākums nosacīja arī sētu kompaktu apbūvi, centienus ietaupīt jau tā nelielo zemes tiesu. Sādžu ietvaros zemnieku sētām bija vairāki ēku novietojuma varianti: 1) ap taisnstūrveida pagalmu ar galiem pret ielu līdztekus divas celtnes un trešā celtnē stateniski

Iela sādžā. (1927. g. Foto: V. Krustans. VM, neg. № 7091)

Sādžas situācija. (Rēzekne, Stirnienes Zālāni. 1926. g. Foto: A. Punka. VM, neg. № 4661)

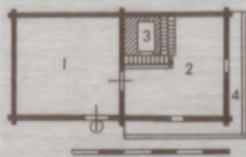

dziļumā; 2) pēc divpagalmu principa ar galiem pret ielu pastatītas ēkas — centrā dzīvojamā māja *ustaba*, uz vienu pusi no tās kūts *klāvs*, uz otru pusi klēts; 3) dzīvojamā ēka un kūts novietotas paralēli, pie kam tik tuvu kopā, ka saskaras jumtu slīpnes — starp ēkām izveidojas slēgts laidars, bet citas celtnes var ieņemt vietu attālāk. Šādu papēmienu sauc par «krievu dvoru» — to ieviesuši krievu namdari. Ir arī daži citi ēku izvietojuma veidi.

Latgales zemnieku ēkas parasti cirstas guļbūvē no kakētiem apaļbaļķiem krusta pakšos *gar-pakšos*, *kramppakšos*. Kakējuma vietu aizpildīja ar pakulām vai balto purva sūnu. (Kakējums: guļbaļķa apakšpusē iedobta grope, lai cieši pieguļoši uzsēdinātu vienu vaiņagu virs otra. «Kakis» — metāla instruments-strīpvilcis gropes malu atzīmēšanai.) Zem viena jumta dažkārt apvienotas dažāda rakstura telpas, reizēm pat dzīvojamās un saimniecības ēkas. Apakšējo vaiņagu *pamatnīcu* nereti lika tieši uz zemes, iztiekot bez grīdām. Jumti divslīpju, salmu, vietumis segti ar niedrēm. Jumta kori varēja pārklāt ar velēnām. Celtnu apjomi nelieli, kokmateriālu nepietiekamās izvēles iespaidā bieži izmantoti īsi un tievi baļķi, kas jūtami atšķir Latgales tautas celtniecības veidolu no pārējiem Latvijas novadiem.

Kā divus senākos tautas celtniecības paraugus, kas attiecināmi uz vienu laika posmu — XVIII gs. vidu — varam minēt muzejā eksponētās celtnes Meirānu dūmistabu un Zvirgzdenes klēti.

Latgales *ustabas* attīstībā vērojams, ka sākumā cēla apsildāmu telpu bez nama — virtuves. Ēdiena pagatavošanai izmantoja pavardu, pēc tam krāsni *cepli*. Vēlāk radās piebūve — vējtveris *sinces*, vajadzības gadījumā piecirta klāt otru vientelpas *ustabu*. Gaigalavas pagasta Meirānu dūmistaba ir ļoti vērtīgs etnogrāfisks retums, poļu laiku lieciniece, kādu velti meklēt tagadējā Latgalē. Uz zemiem laukakmeņu pamatiem celtajai ēciņai ap istabas gala un priekšsienu ar apaļbaļķiem nostiprināts smilšu uzbērums *zavaliņš*, kas pasargāja dzīvojamo telpu no aukstuma un kalpoja arī ērtai sēdēšanai. Dzirnakmenī pie namdurvim noslaucījuši kājas. Ieejot *ustabā* pa kreisi uz koka cirtņa blīvēts māla *ceplis*. To kurinot, dūmi piepildīja visu telpu. Dūmus izlaida pa viena baļķa platumā izcirstu aizšaujamu lodziņu, arī

Rēzekne, Gaigalavas Meirānu dūmistabas plāna shēma:

1— nams *sinces*; 2— dzīvojamā telpa; 3— *ceplis*; 4— *zavaliņš*.

durvīm. Zemi apaļkoku griesti *u s t a b ā, s i n - c ē s* griestu nav. Tēvu tēvu laikos šai dūmenicā dzīvojuši kādi desmit cilvēki. Te pilnā mērā var attiecināt tautas dziesmas rindas «Tupu līdu namā, rāpus istabā», jo augstums no māla klona grīdas līdz griestiem — 1,70 m. Muzejā rekonstrukcija.

Dūmistabas Latgalē kā tips izzuda tikai XIX gs. beigās.

Latgali ne veltī dēvē par ezeru zemi. Bez ūdens transporta tur neiztik. Arī Meirānu sādža atradās netālu no Lubāna klāniem, kas pavasaros pārplūda tūkstošiem ha lielā platībā.

*Laivu — siles veidā — pataisīt varēja vai jebkurš zemnieks. Ņēma apmēram trīsmetrīgu apses vai egles bluķi diametrā ap 40—50 cm, ar siļu kapli *t e s l i c u* pāris dienu rūpīgi pastrādāja, izcērtot ieapaļu garendobi, ar cirvi piedeva formu priekšgalam, sānos piestiprināja balķēnu vai dēļu «spārnus» līdzsvara noturēšanai un ne pārlietu lielā Latgales ezerā vienam-diviem cilvēkiem lietošanai *d u b i c a* bija gatava. Dažos Latgales ezeros konstatēti arī kopā sajūgti divu *d u b i c u* korpusi. Kopš mūsu gadsimta 20.—30. gadiem nereti var sastapt tādas pašas formas laivas, pagatavotas no dēļiem.*

Meirānu dūmistaba.
(Foto: R. Johansons.
1934. g. BDM, neg.
Nē 7684)

Laivas meistars.
(Balvi, Rugāju Mierīni. 1980. g. Foto:
U. Niedre, BDM, Neg.
№ 26610')

Sīļu cērtamais kaplis
teslīca.

Bet tikai muzejā var apskatīt pāri par 6 m garu vienkoci, kas no apses bluķa izdabta līdzīgi eksotiskajām dabas tautu laivām — vēl mūsu gadsimta pirmajā pusē nepieciešamu arī Lubāna apkārtnē, Daugavā un citās Latgales upēs. Jāizvēlas taisni noaudzis apses koks, kam krūšu augstumā diametrs sasniegtu vismaz 60 cm. Vajadzīgā garuma bluķi iegrozīja kā ērtāk, noķilēja un notēsa plakanu augšu. Tad ar sodrējos nosmērētu auklu atzīmēja izdobšanai paredzēto laukumu, pie kam vidus daļā atstarpi starp malām atstājot pavisam niecīgu. Labu laiku varēja dobi cirst ar sīļu kapli, tā izņemot lielo daudzumu koksnes. Pēc tam sagatavi nomizoja, noteiktos

attālumos rūpīgi saurba caurumus un aizpildīja tos ar collu garām sarkanā krūķļa koka tapiņām, kas tālākajā darba gaitā ļāva ievērot vienmērīgu biežumu. Neparocīgāk veicamais posms bija šaurās vidus daļas izciršana ar īpašu cirvi, kam asmens stūri uzliekti. Tad sakūra uguni atbilstoši laivas garumam, un laivu uz uguns sāka sutināt, arī vārošu ūdeni iekšā lejot. Kad laiva bija pietiekami sasilusi, to nocēla no oglēm un pakāpeniski sāka izvērst, lai vidus daļā atvērumš sasniegtu vismaz 1 m — vispirms nostiprināja vidus daļu ar sprunguļiem, tad laivas galiem pārlika «krampjus», lai neieplaisātu, pēc tam vidu spriegoja un izvērsa ar garākiem sprunguļiem, īsos pārbīdot uz galiem. Pēc tam laivu izkaltēja, apstrādāja tai priekš- un pakalgalu, nodarvoja, ja bija iespēja, ielika izliektas ribas *t u k t a s*, un to varēja laist ūdenī. Šāda lieluma vienkoce uzņēma 6—7 cilvēkus, ar to pārvadāja arī atbilstošas kravas.

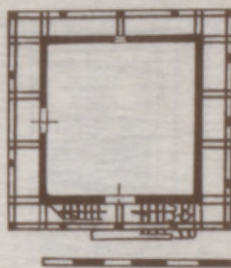
Savukārt Zvirgzdenes muižas klēts no Ludzas apriņķa celta divos stāvos, pie kam pirmais stāvs

Dubica ar balķēnu spārn timer. Vecticibnieku darinājums.

aptēstu balķu gulbūvē gludajos pakšos, bet otrais statņu konstrukcijā no apaļiem stāvkokiem, atstājot starp tiem nelielas starpas telpas vēdināšanai — te kaltēts īpatnējais Latgales siers. (Klēti pareizāk būtu dēvēt par siera māju). Klēts otrā stāva līmenī izbūvēta galerija — stabots lievenis. Jumts četrslipju, segts skaidām. Virsotnē dzelzs stienī lauku kalēja darināts dzelzs vēja rādītājs, kurā izcirsts klēts celšanas gads «1757».

Sis senceltnes konstruktīvajā uzbūvē daudz līdzības ar Lietuvā, arī Skandināvijā celtajām divstāvu klētīm. No skandināvu avotiem zināms, ka X gs. arī kuršiem bijušas divstāvu klētis. Visbeidzot Zvirgzdenes klēts siluets cita starpā atgādina senlatviešu pilskalnu sargtorņus.

Ludza, Zvirgzdenes muižas klēts plāna shēma.

Kalna Romuļu dzīvojamā māja Krāslavas pagastā celta 1856. gadā, pieaicinot vietējo namdari Jēkabu Brazēviču. Ēka sastāv no diviem patstāvīgiem cirtņiem, kas savienoti ar divām *sinču* sienām, «pieturētām» no iekš- un ārpus ar šķeltu statņu palīdzību. Te redzam trīsdalīgo plānojumu, tiesa, ar uzlabotu apkures sistēmu, kur *sinčēs* ar sienu nodalīta virtuve, bet no turienes kurināms *ustabā* uzmūrētais *ceplis*. Latgalei gan pierastāk, ka *ceplā* mute *ustabā*. Virtuvē arī neliela — vienriņķa plīts.

Kalna Romuļu *ustabā* pa labi no ieejas redzam šo balsināto un ar ziedu rakstu otēto *cepli*, bet pretējā stūrī t. s. goda kaks ar galdu, atzveltnes solu *kanapku* un svētbildēm pie sienas. Tuvāk ieejai pūra lāde *skreine*, kur

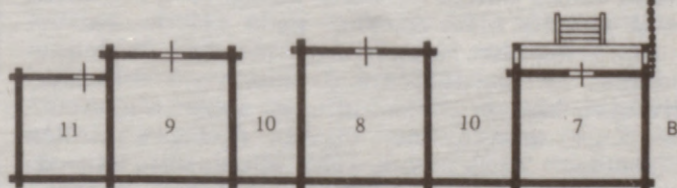
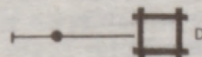
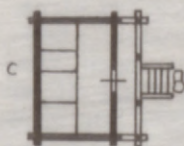
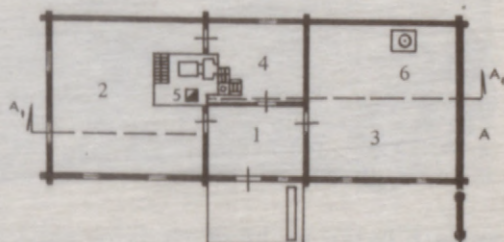
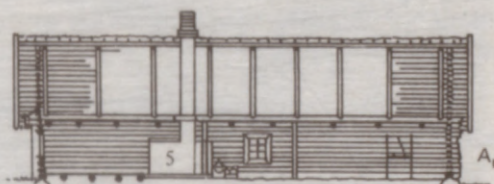
Latgales sētas ēkas:

A₁ — Daugavpils, Krāslavas Kalna Romuļu *ustabas* garenriezuma shēma. 5 — *ceplis*.

A — plāna shēma. 1 — nams *sinces*; 2 — dzīvojamā telpa; 3 — aukstais gals; 4 — virtuve; 5 — *ceplis*; 6 — rokas dzirnavas.

B — Rēzekne, Makašānu Cudarānu saimniecības ēkas plāna shēma: 7 — klēts; 8 — stallis; 9 — govju *klāvs*; 10 — palieveni *pašeles*; 11 — cūku *klāvs*.

C — Daugavpils, Liksnas Oglenieku klēts plāna shēma. D — aka.

ornaments izzīmēts ar spiedogu palīdzību. Gulvietas atdalītas ar skapi un rūtotu aizkaru. Blakus gultai pakarināts šūpulītis. *Ustabā* iekšsienas pietēstas, uz apaļbaļķu sijām trinīti likti dēļu griesti, arī grīda no dēļiem, bet citās telpās māla klons.

Pretistabu jeb «tumšo» *ustabu* izmantoja kā pieliekamo un maltuvi. Te novietotas rokas dzirnas, kā arī alus darināmie trauki: *zlaukts*, *žeiris*, *pa zlauktīte*.

Agrāk ēdienu karte tika piemērota gadalaiku mījai un baznīcas kalendāram, kas ierobežoja gaļas un piena ēdienu patēriņu. Iecienīti bija graudu un miltu ēdieni.

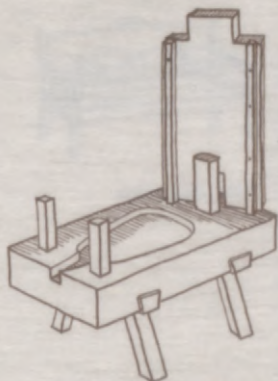
Neiztrūkstoši dienīškā galdā bija rupjmaize, to parasti cepa ik nedēļas. Abru vispirms izplaucēja ar vārošu ūdeni, pēc tam karstā iebēra kādu spaini rudzu miltu, izmaisīja ar mentīti, lai nebūtu kunkuļu un iznāca tāda kā biezputra. Tūdaļ lika klāt ieraugu. Abru apsedza ar tīru linu palagu un pielika blakus ceplim. Mīkla uzrūga un saplaisāja. Pa drusciņai bēra klāt miltus, un iejavs kļuva arvien biezāks. Iepriekš pēc garšas piebēra sāli. Mīcīja no malām uz vidu — stingri jāspiež ar dūrēm — grozīja, cilāja, lai milti pilnīgi iejaucas. Kad mīkla vairs nelīp pie rokām, iejavs gatavs. Otrajā dienā pēc iejaušanas varēja cept maizi. Cepli labāk tomēr kurināt ar egļu malku, tad maizīte neapdeg. Sausas malkas daudz nevajadzēja, pēcāk ogles parausa sānis un izslaucīja ar ūdeni pamērcētu bērza slotiņu *požogu*. Lizi noklāja ar kļavlapām. Kukuļus veidoja uz lizes visā tās lielumā. Kukulim virsmu nogludināja ar samitrinātām rokām, līdz palika spīdīga. Ievilka krustiņu un, pirmo kukulīti ceplī šaujot, pārkrustījās. Ceplī cieši blakus visā dziļumā 4—5 kukulīšus. Vēlāk pa laikam pārlika vietām, lai izceptos vienmērīgi. Cepļa muti aizklāja, lai lielāks karstums. Cepās 1,5—2 stundas. Ja pirms ārā vilkšanas kukulītim iedūra nazi un nekas nelīpa klāt — maize gatava. Izvilko kukuli apslacīja ar lupatiņu, nosedza ar linu paladziņu — tad garoza nepalika cieta. Gatavos kukulīšus mēdza glabāt arī klētī uz plauktiņiem pie griestu sijām. Citreiz pie viena cepa arī miežu karašiņas un plāceņus — tos nelika uz lizes, bet cepa uz panniņām *protivņiem*. Smarža nāca pa visu *ustabu*.

Sols kanapka.

Skapis.

Siera spiede ar
paceltu vāku.

Siera darišanai galvenās sastāvdaļas bija piens un biezpiens, proporcijā apmēram 2 : 1, piedevām mazliet sāls, un šo masu uzvārīja, tad piejauca kādas pāris olas. Pēc tam visu sapildīja audekla maisiņā un nospieda (notecināja) lieko šķidrumu. Tad uzcepa, pievienojot sviestu. Iznāca biezs, stingrs gabals. To lika uz šķīvja, apžāvēja, un vēlāk saulē un vējā kaltēja vairākas diennaktis. Pie šāda siera ķimenes klāt nelika.

Kā senatnīga pazīstama Ziemassvētkos vārītā kviešu vai miežu graudu biezputra, kam latvieši lika klāt cūkas galvu. Latgales krievi šādu putru k u t j u vārīja arī mirušo piemiņas dienās, pievienojot medu. Miežu putraimu putru ar cūkas gurna gabalu, kam klāt aste s p y g a, sauca par b i z i n e i c u un ēda pēc pavasara sējas, lai vārpas augtu kuplas.

Piestā sagrūztu miežu graudu biezputru, kam lika klāt zirņus vai pupas, arī bieži lietoja kā rituāla ēdienu.

No auzu miltiem gatavoja s u t n e s : ar vārošu ūdeni aplietas auzas izsutināja maizes ceplī, izkaltēja, apkapāja, samala rokas dzirnavās (iepriekš sagrūžot piestā), izsijāja un miltus iejāva aukstā ūdenī, pielika sāli, samīcīja un ēdmaņa gatava. Citur s u t n e s pielietoja kā šķidru strebekli, ar pienu vai skābu krējumu. Krievi to pazina ar nosaukumu t o l o k n o.

No zirņu miltiem vārīja biezputru s t u l c e s — atdzesētu un sagrieztu gabaliņos to aizdārīja ar līnu eļļas a i z l e j u. Šim ēdienam klāt lēja arī uzsildītu, biezu auzu miltu ķiseli.

Senatnējs ēdiens, kas pieminēja kļaušu laikus un «bada gadus», bija b i g u č s (sal. poļu un baltkrievu b i g o s). Sastampātus kaņepju miltus, ar visu mizu savāritus kartupeļus un pupas samīcīja piestā un pievienoja a i z l e j u.

No dzērieniem ārstnieciskos nolūkos lietoja uzvārītu mājas alu, iekūla olu un sviesta pikuci. Lietoja kā līdzekli pret saaukstēšanos un krūšu kaitēm.

Plaši pielietoja uzturā zivis — tās cepa c e p l ī uz rudzu salmiem c i s ā m saliktas, tāpat ēda sālītas vai kaltētas, vārīja zupā. Zivis kaltēja šādā veidā: notīrīja, iemērca sālsūdenī, paturēja stundas divas, pārgrieza muguru, izšķērda un izcepa tā, ka izžūst, tad skaitīja par kaltētām zivīm. Cepli kurināja vēl stiprāku kā pie maizes cepšanas. Tādas zivis stāvēja nedēļas divas. Saulē kaltētās parasti turēja priekš ziemas.

Savdabīga piesta.

Ipaši iecienīts padzēriens Latgalē bija alus. Tā darīšanai izmantoja gan divkanšu b i z i k a, gan seškanšu «brūža» miežus; pēdējiem nemaz nevajadzēja cukura klāt likt un no puda iesala varēja iztecināt pat 4 spaiņus — par spaini vairāk nekā no divkanšu miežiem. Izkultos graudus visupirms diennakti mērcēja kubulā, pēc tam ar segu pārklātā koka silē notecināja lieko ūdeni. Tad, sprīdi biezā kārtā izklātus, atstāja sadīgt trīs līdz piecas diennaktis, kamēr sazaļo velēnā. Par ilgu ar nedrīkstēja dziedēt, jo citādi «asni izvilka par daudz iesala labuma». Velēnā saaugušie graudi bija ar rokām jāpārberž, kamēr «palika brūni». Kaltēšana notika pirtsaugšā īpaši ierīkotā pāris vaiņu augstā i e s a l n ģ ģ ā. Iepriekš reizes trīs izkurināja pirti, izvēdināja asos dūmus, tad i e s a l n ģ ģ ā uz ārdiņiem noklāja skalus, tiem pāri c i s a s un uz tām miežus ne pārāk biezā kārtā. Siltais gaiss pa lūku pirts griestos 12 stundu laikā graudus izkaltēja tā, ka tos varēja samalt rokas dzirnavās — lielās p a t m a ļ a s mala pārāk smalkā smeltē — tādu iesalu pirms tecināšanas nācās sacept karašās; tas atkal alum

Pusdienas septiņiem.
(Ludza, Istras Ivuļi.
1926. g. Foto:
M. Pluka. VM, neg.
№ 4271)

1 puds ~ 16,4 kg
1 pūrs ~ 50 kg

1 spainis ~ 12,3 l

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTEKA

piedeva tumšu krāsu. Un tad jau varēja sākt darīt — vārīt, tecināt, salināt, krēt — alu.

Pats galvenais, lai būtu tīri trauki: raugs nedrīkst palikt sakaltis no iepriekšējās reizes, sāls vai piens klāt tikt. «Alu vārīt nozīmē divas trīs dienas negulēt». Papriekš notika a i z s a l i n ā š a n a. Kubulā sabēra sausos miltus — iesalu, savārija ūdeni un lēnām, spaini pa spainim lēja klāt, apmaisīja ar menti, kamēr palika kā šķidra putriņa, tad apsedza, lai sutinās un, lai labāk izsustu, iemeta dažus nokaitētus cerakmeņus. Iesala daudzumu kubulā noteica ar «miltu mēru» — mentei sālā robiņš, pēc kura nosaka iesala un klātlemamā ūdens attiecību. Ja saka, ka tecina «vienos miltos», tas nozīmē, ka berot iesalu ž e i r ī robiņa augstumā, varēja iztecināt divtik daudz misas. Ja turpināja liet ūdeni klāt iesalam, tad noņēma patekas — otro alu.

Pēc tam notika tecināšana jeb k r ē š a n a. Šķidrumu no kubula pārlēja tecināmajā z l a u k t ā vai ž e i r ī, kam apakšā palikts kāds mazāks trauks, piemēram, p a z l a u k t ī t e. Z l a u k t a dibenā krustām salika kociņus, uz kuriem noklāja noplaucētas c i s a s, reizēm ābo-liņu, piedevām varēja likt pa virsu zirnājus. Tecināmā trauka dibenā bija apaļš caurums, kur

Viss priekš alus:
ūdens katls, zlaukts,
kubuliņi, struciši.
(Daugavpils, Liksnas
Krogasatas. 1927. g.
Foto: R. Vitoliņš. VM,
neg. № 8131)

«Alu darīt — nozīmē
trīs dienas negulēt».
(Daugavpils, Rudzāti.
1927. g. Foto: J. Bikše.
VM, neg. № 8402)
VM, neg. № 8403)

tika iebāzta gara koka tapa štirnieks. Kustinot štirnieku, palēnām tecināja misu, pēc vajadzības klātlejot ūdeni.

Logs dzīvojamās ēkas
gala fasādē. (Ludzas
Brīvdabas muzejs.
1979. g. Foto: M. Kup-
lais. BDM, neg.
№ 25365)

Beidzot misu pārlēja raudzējamā kubulā. Kādu spaini vai divus pietaupīja — ja kubulā pārstāja rūgšanas process, tad piešāva klāt. Raugu izšķaidīja atsevišķā traukā, pievienoja bīdēlmiltus un vienu divas stundas ieraudzēja. Raugu misai pievienoja, kad tā atdzisusi tiktāl, ka var elkoni pamērcēt; ja lej klāt pārāk karstai misai, tā var sākt vārīties. Savārītu apiņu sulu (uz pudu iesala ņēma mārciņu apiņu), reizēm kopā ar avenājiem, lēja klāt vai nu pie s a l i n ā š a n a s, tikai jāuzmanās, lai nesaskābst, vai arī pie k r ē š a n a s. Kubulam pārlika pāri menti, to nosedza ar kādu segu, senāk klāja kažoku virsū. Ja labs raugs, tad misa norūga pa vienu diennakti. Pirms pildīšanas mucās ar menti pārbrauca misai pāri — ja putas lēni iet kopā, tad alus ir gatavs, ja putas pavisam negāja kopā, tad alus ir pārrūdzis.

Stiprā ozola mucā struci aukstumā alu varēja noturēt pēc vajadzības bezmaz gadu — gaidīt svētkus, talkas utt.

Kalna Romuļu dzīvojamās ēkas sānu fasādē dēļu klājiens *duravu priekša*, kur ierikoti divi koka soli. Sešrūšu logiem ažūri dēļu aplikumi *naļiņņiki*. Uzjumteņa dekoratīvie kokgriezumi ar ripas — saulītes motīvu. Šī *us-taba* apliecina samērā turīga Latgales zemnieka mājokli.

Vai katrā Latgales sētā lepnums ir vārti. Tādi tie ir arī augšminētajā — starp *ustabu* un saimniecības ēku: zemē ieraktos koka stabos ievirotas vērtnes, stabu galus pārsedz divslīpju dēļu jumtiņš. Kājniekiem paredzēti mazāki durvjuveida vārtiņi *ustabas* pusē. Platība no vārtiem līdz saimniecības ēkai aizpildīta ar stāvkoku žogu nosmailinātiem galiem *stulpeņžūgu* jeb pēc slāvu mēles *tinu*.

Vienā sētā ar Kalna Romuļu dzīvojamo ēku apvienota arī saimniecības ēka no Makašānu pagasta Čudarānu sādžas un Liksnas pagasta Oglinieku klēts.

1835. gadā celtā saimniecības ēka sastāv no trim patstāvīgiem cirtņiem, kur klēts, stallis un *klāvs* apvienoti zem viena jumta. To starpā izveidojušies palieveni dārza pusē aizbūvēti ar guļkoku sienām. Jauniegūtās telpas dēvē par *pašelēm*. *Klāva* galā ar statņu palīdzību pievienota telpa cūkām, kurai jumts zemāks. Klētiņas stūros mūrēti paaugsti laukakmeņu «stabi», lai paklētu labi vēdinātos un paliktu sausa. *Klāva* priekšā izveidots neliels kāršu aploks, kur vasarā turēja govis un aitas.

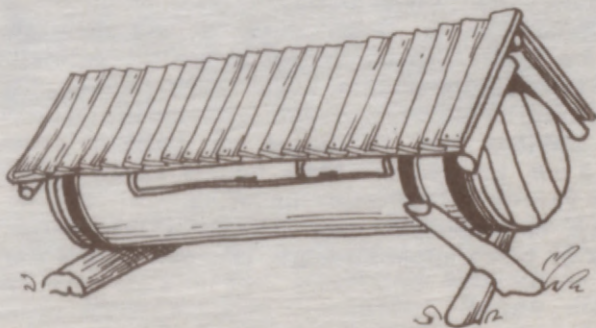
Aiz saimniecības ēkas iekopts dārzs, norobežots ar blīvu slīpkoku žogu. (Parasti gan izman-

Pits žogs. (Daugavpils, Asūnes Terma. VM, neg. № 7344)

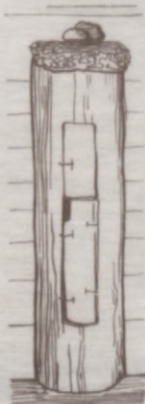
toja tievākas dažāda garuma kārtis.) Te ierikota arī maza bišu drava ar blūķa guļstropiem *guleņiem*.

Liksnas klēts celta 1830. gados. Nelielā guļbūvē krusta pakšos būvēta tikai ar cirvja palīdzību, pamatvaināgu liekot uz mūrētiem stabiņiem kaļķu un grants javā. Lievenis klētspriekšā balstās uz četriem rotātiem stabiem, kas atgādāti no līdzīgas klēts Makašānu pagasta Sološniku sādžā. Klētij apaļkoku griesti, tāda pat grīda ar māla pieziedumu. Te iebūvēti divpākāpju apcirkņi *arodi* graudu glabāšanai. Milti un putraimi glabāti no salmu grīstēm un kārklu klūgām darinātos pīteņos *pundrukos*, *voceles* jeb *korobos*, kurus tāpat lietoja graudu uzglabāšanai.

Bišu strops *guleņš*.

Viens no Bolupes kras-
tos atrastajiem stro-
piem.

Pina arī mazākas *voceles*, gan apaļas, gan ovālas, gan blodveidīgas, sētuves *lukoškus*, sastiprinot ar drāztām kārklu klūgām, kuras ap rudzu plaujas *plāvas* laiku sarūpētas, turēja kamolā satītas un pirms pišanas izmērcēja. Bija meistari, kas mācēja uzpīt salmu cepures *brilles* vai, pilsētas modei ieviešoties, sieviešu rokassomiņas. No salmiem varēja uzpīt mazas, greznas lādītes, pat miniatūras dievnamu kopijas. Arī bišu stropus.

No klūgām *pina* kartupeļu groziņus, murdus. No priežu skaliem grozus *kerzīnes*, *maskīnkas*. Iepriekš jānoskata priede ar taisnu šķiedru, vislabāk tādu, kas purvmalā augusi. 1—1,2 m garus blūķēnus sašķēla vairākās daļās, parasti astoņās, atdalīja serdi un ar īpašu nazi plēsa skalus. Koka dienvidu puse plīsa labāk. Skali iznāca gan šaurāki, gan platāki — to varēja izmantot, pinot grozu divām kārtām — tad veidojās tāds kā raksts. Sāka pīt četrstūrīgu

dibenu, bet malas uz augšu izveidoja ieapaļas. Lielajos, piemēram, 1,5 m augstumā, grozos turēja vilnu, pār muguru pārliegot sanesa sienu zirgiem (govīm un aītām parasti nesa ar audekla nozi vai regžini).

No liepu lūkiem pina dažāda veida vīzes lapašas, savas ziemai, savas vasarai. No savītām linu auklām pina t.s. striķenes jeb peternes. Šo apavu pagatavošanai izmantoja vienkāršas liestes kopilus un, ja arī tie nebija sevišķi izturīgi, toties ērti lietošanai.

Ziemeļaustrumu Latgalē vietām vēl saglabājušies darinājumi no bērza tāss: sētuves, ogu vāciņi, makstis, arī tāds retums kā tāšu zābacīni. Bet iepļīsušus māla traukus, ko žēl izsviest, notina ar tāss sloksni, un tie kalpoja otru mūžu.

Apmēram uz tādu pašu laika posmu — XIX gs. vidu attiecināma arī muzejā apskatāmā Latgales sīkzemnieka sēta, pārvesta no Dricēnu pagasta

Vižu pinēja. (Rēzekne, Stirniene. 1926. g. Foto: A. Punka. VM, neg. № 4359)

Salmu pinumi.

Sādžas plānu skat.
74. un 75. lpp.

desetina — 1,09 ha

Derviniekiem. Pirmoreiz ekspozīcijā izveidota vienas atsevišķas sētas apbūve pilnībā. Nelielās — ap 15 desetīnu — saimniecības sētu veidoja dzīvojamā ēka, kas būvēta vienā rindā ar stalli un *klāvu*; siena šķūnis un labības šķūnis, kas celti statņu konstrukcijā, abi zem viena jumta; un drusciņ nostāk mazas vējdzirnaviņas «patmaļis», celtas pēc pirmā pasaules kara, viensētās *hutoros* izejot — liecinājums par saimnieka darba mīlestību un amata prasmi.

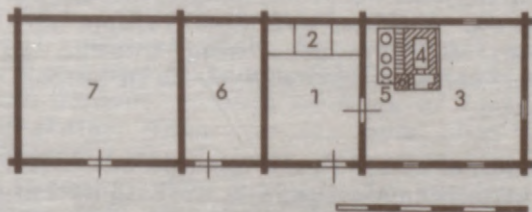
Sai sādžā triju sētu ietvaros nelielā platībā izklaidus bija savietojušās padsmīt guļbaļķu ēkas, pie kam apbūve pamatā veidojusies XIX gadu simtenī: *ustabas*, *klāvi*, klētis, šķūņi, rijas, pirts, kambaris. Rijas bijušas divas, bet pirts pavisam viena — mazgāties gājuši uz sābriem. Teica: «pirti ieejot, galva jāpieliec, lai pagodinātu pirts gariņu». 1980. gadu sākumā sādžā dzīvoja divas sirmgalves, kā tagad — nav zināms.

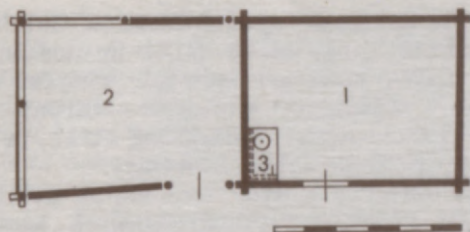
Dervinieku *ustaba* celta guļbūvē no kaķētiem apaļbaļķiem *garpakšos*. *Ustabas* sienas no iekšpuses aptēstas. Pamati laukakmeņu, mūrēti kaļķu un grants javā. Divslīpju jumts, pie kam augstāks *ustabas* — sinču pusē. *Ustabai* dēļu griesti un māla klona grīda. Klēts kā atsevišķa celtnē šajā siksaimniecībā nav bijusi nepieciešama, *arodi* iebūvēti *sincēs* (tāpēc arī *sincēs* klāti griesti). *Ustabā* pa kreisi no durvīm uzmūrēts *ceplis* ar plīti sānos. Saimnieks Jēkabs Derviniks darinājis pats savas mēbeles, kā arī citus iedzīves priekšmetus. Kā parasti — katoļu svētbildes goda kaktā.

Vējdzirnavas *patmaļi* (kas pašas maļ) saimnieks cēlis pēc iziešanas viensētā mūsu gadsimta 20-tajos gados. Muzejā rekonstrukcija. Stāvs astoņu statņu konstrukcijā, apsists ar kārtīm un apšūts ar salmiem, kas no ārpuses nostiprināti ar klūgām — salmu segums iztaisīja mazāku nodokli par dzirnavu turēšanu. Augšdaļa «galva» grozāma, astoņi spārni pirms darbināšanas pārvilkti ar audeklu, ar apaļbaļķa palīdzību pagriežami kopā ar «galvu». Maļamais gaņģis — dzirn-

Rēzekne, Dricēnu Dervinieku sīkzemnieka sētas dzīvojamās ēkas plāna shēma:

1— nams *sincēs*; 2— apcir-
kņi *arodi*; 3— dzīvojamā
telpa; 4— *ceplis*; 5— plīts;
6— stallis; 7— govju klāvs.

Rēzekne, Dricēnu Der-
vinieku saimniecības
ēkas plāna shēma:

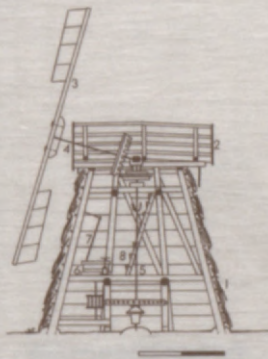
1—siena šķūnis; 2—labības
šķūnis; 3—rokas dzirnavas.

akmeņi un vētijamā ierice atrodas apakšā, bet augšstāvā — spāru un vertikālā vārpsta ar pārnesumu zobratiem. Mazos dzirnu akmeņus bezvēja laikā pat ar rokām varējuši pagriezt. Saimnieks arī kaimiņiem izlīdzējis ar malšanu.

Līdz *patmaļu* uzcelšanai Jēkabam Dērviniekam šķūnī bijušas ar zirga spēku darbināmas dzirnavas. Tagad tur novietotas dzirnavas ar zobratu pārvadu, kas pārvestas no Donota Pokrot-

Kaimiņienes. Pa kreisi
Monika Dervinieks.
(Rēzekne, Dricēnu Der-
vinieki. 1971. g. Foto:
E. Vēveris. BDM, neg.
№ 11013)

Rēzekne, Dricēnu Der-
vinieku vējdzirnavu
patmaļu griezuma
shēma:

1—dzirnavu korpuss;
2—galva; 3—spāriņi;
4—spāru ass ar zobratu;
5—vārpsta ar zobratiem;
6—gaņģis; 7—roka *mylīna*
dzirnakmeņu griešanai;
8—kāpnes.

nika sētas Bērzpils pagasta Garsilos. Gandrīz vai pusgadsimta tanis malti malti un iesals, īpaši iesalu nākuši malt arī kaimiņi. Vienam maizes cepienam vajadzīgos graudus — turpat veselu pudu — varēja samalt stundā vai ātrāk, ja labība sausāka un darbs labāk «lobijās».

Pirtis Latgales sādžās tika celtas attālāk no sētas, lai ievērotu ugunsdrošību, ja iespējams, vienkopus upmalā vai ezermalā. Te saņēma jauno dzīvību, no šejienes bieži vien izvadīja arī aizgājēju. Pirts līdzēja arī ārstniecībai.

Pirtij — vientelpai nereti bija uz stabiem balstīts vaļējs lievenis (1840. gados celtā Dricēnu pagasta Kokorovišu pirts). Bija sastopamas arī pirtis ar baļķu sienu priekšnamu. Blakus ieejai, kas pirts telpā vienmēr no gala, akmeņu krāvuma krāsns *kraulis*. Lāva ar soliņu priekšā pie gala vai sānu sienas. Pirtsaugšā nereti iebūvēja baļķeņu cirtniti vai kasti — *iesalnicu* iesala kaltēšanai. Tādā gadījumā mazgājamās telpas griestos aizšaujama lūka. «Maizes smaržu pirti panāca, ķipīti alus uzšaujot uz ceriem.» Lodziņš pirti neliels, bieži tikai baļķa platumā.

Dervinieku pirti saimnieks arī cēlis pēc iziešanas viensētā. Lievenim pirtspriekšā sienas aizpildītas ar dēļiem un statņos ielaistiem guļkokiem. Saimnieks piekopus arī kalēja darbus, tāpēc priekšīnā ierīkota maza ēze un lakta.

Brīvdabas muzejā īstu Latgales kalvi — *kuzņu* nevar apskatīt, bet dažus materiālus arhīvā par kalēja darbiem var atrast. Lauku kalēji paši sev darināja darba rīkus, kala cirvjus, pakavus, lemešus, apkala zirgus, ratus, ragavas, vilka stīpas ratu riteņiem «obodām». Dzelzi senāk pirka pie žīdiem. Plēšas (no liellopu ādas) parasti mina «apsūtītājs». Kokogles dedzināja bedrēs vairāk no bērza un alkšņa pagalēm. Kalves parasti bija vientelpas guļbūves ar divviru vārtiem un dēļu juntu. Konstatētas arī māla kleķa un mūra kalves.

Lai mazinātu berzi starp ratu koka asīm un rumbām, bija nepieciešams deguts. To ieguva no sveķainiem priedes celmiem *korčiem* īpašās bedrēs. Celmus cēla ārā no zemes ar gara koka — sviras palīdzību, smalki kā malku saskaldīja un, konusveidā sastatītus, pa ziemu izkaltēja.

Bedres raka māla zemē apmēram 2,5 m dziļas, caurmērā 2 m, bet augšējais atvērums — mute bija šaurāks (aptuveni 1,20 m). Ja bija iespēja,

Rēzekne, Dricēnu Dervinieku pirts plāna shēma:

1 — priekšnams; 2 — mazgāšanas telpa; 3 — krāsns *kraulis*; 4 — lāva un solis; 5 — ēze.

malas mūrēja no ķieģeļiem vai akmeņiem, sevišķi augšdaļā ap muti. Pašā bedres dziļumā bija vēl izrakts padziļinājums, kur skārda tvertnē sakrājas iztecinātais deguts. Virs šīs tvertnes pa visu bedres dibenu izlika vienu velēnu kārtu filtrēšanai. Tādā bedrē ar reizi ievietoja apmēram 2 ores (3 m^3) k o r č u. Virs bedres mutes salika akmeņu k r a u l i kāda pusmetra augstumā. Aizkuram lietoja bērza malku un tāsis, un kurinot palai kam caur spraugām lūkojās, līdz varēja saredzēt bedres apakšu — tad ar māliem aizzieda visu k r a u l i un degšanu slāpēja. Kādas divas diennaktis ilga degšanas process un kādas trīs — apdzišana. Pēc tam apāvās vaļinkus, pa kāpnēm nokāpa bedrē, kur pilns ar tvana gāzi, bet, jo dziļāks, jo nepanesamāks karstums. Vispirms ar lāpstām m a s ķ i n k ā s sabēra kokogles — 6—7 pūra maisi kokogļu nodrošināja kalējam darbu vismaz mēnesim. Kad kokogles izņemtas, smēla no tvertnes degutu, lēja spaiņos, vilka augšā un sapildīja mucās — vienu bedri izdedzinot, sanāca pilns s t r u c ī t i s 12 spaiņu tilpumā, taču gadījās arī, ka viss darbs par velti — no jebkuriem k o r č i e m degutu iztecināt nevarēja. Kā redzams, vienas bedres izstrādāšana prasīja dienas sešas laika, pat veselu nedēļu. Tad drīz krāva jaunu bedri un dedzināja — siltā bedrē k o r č i labāk izdeg. Tāpēc ieteicams arī pirms darba sākšanas bedri iepriekš izkarsēt. Bedri varēja rakt, izmantojot reljefu, pakalna malā un pakājē izlaist reni tecināšanai — atkrita grūtais un nepatīkamais bedres izsmelšanas darbs.

Ar tirgošanos vairāk nodarbojās židi, pa sādžām apkārt braukādami un mantu uzpirkdami.

Kapiņu pagasta Gutu sādžā līdz iziešanai h u t o r o s 20-to gadu vidū visi sādžas saimnieki (vairāk nekā 20) pelnījās ar šo rūpalu, tāpat tuvējie Pušas un Andrupenes pagastu zemnieki, arī citur, kur mežu bagātība nodrošināja darbu. Tos, kas nodarbojās ar šo lietu, sauca par ģ e g ķ a r i e m.

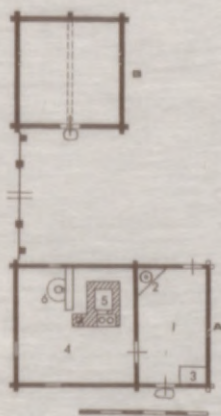
Latgalē izsenis bija pierasts labību plaut ar sirpjiem — tā nesalauž salmus; ar izkapti plāva tikai zālājus. Jūlija otrajā pusē pirms rudzu p l ā v a s (ziņas no Aulejas pagasta) pa apkārtējām sādžām brauca sirpju asinātāji vai nu pa vienam vai divatā. Pajūgā iekšā bija tecila, āmuri, vīles, cirtņi. Sādžinieki sanāca ar saviem

sirpjiem, parasti sievas. Meistars visupirms ar tecilu novīlēja visus vecos robus, pataisīja asu kā nazi. Ja sirpju asinātājs brauca peļņā viens pats, tad vajadzēja vietējā saimnieka palīga: viņš grieza tecilu, sirpi turēja šķērsām. Uz tā asinātājs cirta jaunus robus ar maziņu cirtni z u b i l u (sērkočiņa lielumā). Robus cirta slīpi, lai asums pretī salmiem, sāka no tievgaļa uz roktura pusi. Robiņi kā nu kuram sirpim — līdz 100. Par viena sirpja uzasināšanu tolaik prasīja 20 santīmus. Uz tecilas asināja minūtes desmit. To vislabāk mācēja izdarīt kalējs.

Viens uzasināts sirpis kalpoja gadu, tad atkal no jauna bija jāmeklē meistara palīdzība.

Tikpat kā kalēja, otrs vecākais ir podnieka amats. Latvijā 3. g. t. pirms mūsu ēras parādās t. s. ķemmes — bedrīšu keramika, bet 2. g. t. p. m. ē. — t. s. auklas keramika, kas attiecināma baltu kultūrai. Podnieka ripa Latvijā pazīstama kopš mūsu ēras 9. gs., bet vāpētā keramika izplatās XIV — XV gs.

Latgales podnieka dzīvojamā ēka — darbnīca celta XIX gs. otrajā pusē Silajāņu pagastā Klebova Gailišu sādžā. Tā uzrāda sīkzemnieka — podnieka dzīves veidu. Pēdējais īpašnieks *pod-daris* Staņislavs Pūgainis māju pircis ap 1830. gadu no *poddara* Baltiņa. Iespējams, ka sākotnēji ēka bijusi vientelpa ar *cepli* pa vidu, bet tagad to apskatām kā divdaļīgas ēkas plānojuma paraugu, kur *ustabai* piecirsts ar trim (iesākumā divām) sienām caurstaigājams nams *sinces* — vecajā vietā saistījumā ar kūti. Kaķētu apaļkoku gulbūve krusta pakšos 11 vaiņagu augstumā likta uz paviļām. Jumts divslīpju, salmu. Arī jumtgale — zelminis no resniem apaļiem baļķiem, kuros ielaisti jumta kāršu gali. Kārtis pie spārēm piestiprinātas ar tapu palīdzību. *Ustabai* dēļu griesti, arī grīda, bet *sincēs* — māla klons. *Ustabā* baļķi pietēsti, atstājot apaļus divus apakšējos vainagus. Jāteic, ka šeit mēs nesaskatām raksturīgo darbnīcas iekārtojuma veidu: kā parasti telpas priekšpusē. (XX gs. sākumā turīgākie Latgales podnieki sāka ierīkot savas darbnīcas savrup no dzīvojamām telpām.) Seit, ienākot *ustabā* pa labi no ieejas durvīm — *ceplis*, nobalsināts, mūrēts no pašdarinātiem nededzinātiem ķieģeļiem uz laukakmeņu mūra. Pie griestu sijām piestiprinātie ārdiņi ar pārliktiem dēļiem kalpoja izvīrpoto

Rēzekne, Silajāņu Klebova Gailišu podnieka dzīvojamās ēkas — darbnīcas plāna shēma:

A — 1 — nams *sinces*; 2 — rokas dzirnavas; 3 — mālu glabātava; 4 — dzīvojamā telpa; 5 — *ceplis* ar plīti; 6 — virpa.

B — Rēzekne, Silajāņu Dubu sādžas klēts plāna shēma.

Pie virpas. (Daugavpils, Kapiņu Ubagava. 1927. g. Foto: E. Bardovskis. VM,

darinājumu žāvēšanai. Traukus novietoja arī uz cepla un plauktiem gar sienām.

Apvidos, kur pieejams māls un pietiekami daudz kurināmā, Latgales zemnieki nodarbojās ar podniecību jeb pūdu grīšanu, visvairāk bijušajā Silajāņu pagastā, tāpat arī kaimiņu Andrupenē, kā arī Ludzas un Viļakas apkārtnē. Pēc māla saimniecības traukiem pieprasījums bija liels, amatu mācījās no tēva vai kaimiņa.

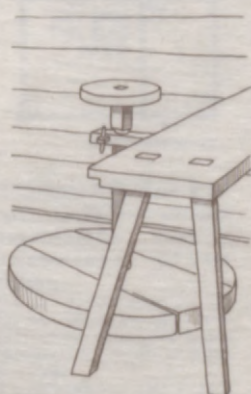
Mālu raka rudenī pirms zemes sasalšanas, pa ziemu to varēja turpat uz lauka gubās sakrautu izsaldēt, lai paliktu drupans. Mājās pārvesto mālu glabāja kādā kastē sīn cēs vai ustabā, kas reizē kalpoja arī kā darbnīca. To pastāvīgi aplēja ar ūdeni un apmaisīja, lai labi «norūgtu». Mīcīja mālu basām kājām. Uz grīdas pakaisīja pelnus vai, ja māls pārlietu mitrs, sausu smilti, tad izbēra 5—7 spaiņus mālu, un ar papēdi kārtu pa kārtai turp un atpakaļ sāka mīdīt līdz sprīža biezumam, tad gļocu satina rullī un sāka no gala, un tā kādas reizes desmit. Pēc tam nākamās 5—7 spaiņus. Bet vienam ceplim vajadzēja trīs

Sādā kastē mālus mīcīja ar zirgu ģēpeli. (Rēzekne, Stirnienes Vutnāni. 1926. g. Foto: M. Pluka. VM, neg. № 4441)

četrus māla vezumus (ceplī lika apmēram 600 traukus) un *pod d a r i s* spēka gados par gadu desmit ceplūs varēja izdedzināt. Ķieģeļnīcās bija izplatītas arī mālu mīcāmās mašīnas, kuru darbīnāšanai izmantoja zirgu spēku.

Pie ripas *pod d a r i s* sēdēja «apjātniski» uz sola u s t a b a s kaktā tā, lai no logiem kristu gaisma un trauku siluetu varētu pret to aplūkot. Priekšpusē novietoja solu, uz kura uzlikt māla piku virpošanai, bet blakus pa labi blodu ar ūdeni, kur pamērcēt rokas. Māls bija stipri jāsaspiež un ar spēku jāuzsit uz samitrinātās ripas vidūca — jāiecentrē. Ikšķus turēja tikai pa vidu tilpuma radišanai, bet pārējos pirkstus ārpusē māla noturēšanai. Ceļot sienu uz augšu, iekšpusē turēja kreisās rokas vidējo pirkstu galus, bet ārpusē tieši pretī labās rokas rādāmā pirksta saliektu galu. Jāievēro, lai trauka sienas apakšdaļā nebūtu biezākas. Tūlīt pēc uzvirpošanas meistars piedeva traukam plastisko un grafisko rotājumu: bedrītes, līkločus, svītras. Osīņas pielīmēja klāt ar šķidro mālu š l a k a č ī m. Trauku nogrieza no ripas ar stieplīti. Apmēram diennakti uzvirpotais trauks apžuva, pēc tam to aplēja ar baltmālu g l i n k u — angobēja, lai panāktu pēc apputrināšanas ar glazūru spožākus, gaišākus toņus dedzinot s m e l t ē j o t. G l i n k u izkaltētos gabalos varēja nopirkt, tad izšķīdināja ūdenī un izkāsa caur sietiņu.

Podnieka ripa.

Latgales *pod d a r i* lietoja sausās glazūras. To sastāvu veidoja atjaukšanai lietojamā kvarca smiltis jeb pelēkā zeme p r y s o d s un svins. Zemi katlā uz uguns divu trīs stundu laikā izkarsēja,

līdz tapa melna, bet no apakšas sarkana. Tad to samala rokas dzirnavās un sijāja caur bīdeļu sietiņu. Tāpat lietoja arī balto smilti. Svina gabalus, veikalā pirkтус, dedzināja katlā uz uguns, kamēr svins izkusa un pēc tam pārvērtās pulverī m y l t o s. Četrus piecus stundu laikā varēja izdedzināt līdz trīsdesmit mārciņām. Sijāja caur smalku sietiņu, un tas bija veselībai kaitīgs darbs, te varēja arī saindēties ar svina putekļiem. Katram meistaram bija savi noslēpumi pie glazūras pagatavošanas, bet pamatprincips palika nemainīgs: atjaukšanai ņēma 20 karotes svina un 40 karotes zemes p r y s o d a un, lai dabūtu dažādas krāsas k v a r b a s, lika klāt pa puskarotei līdz divām krāsvielas. No izdedzināta un saberzēta un izsijāta vara ieguva zaļu krāsu, no dzelzs oksīda d z i n d r a s un brūnakmens — brūnos toņus. Zilo krāsu iegūšanai lietoja dārgo, Rīgā pirktu kobaltu. Ja trauks bija klāts ar baltmālu, tad glazūra iznāca dzeltenīga. Bet papriekš vāpējamais trauks bija jāaplej ar šķidrumu š ļ o m p u, ko pagatavoja, atšķaidot ūdenī kartupeļu biežputru vai arī rudzu miltu un linsēklu maisījumu. Ja visas glazūras samaisīja kopā, tad šādu pulveri sauca par p a ļ a v u. Par p a ļ a v ā š a n u sauca arī visu apputinašanas procesu. Saimniecības traukiem gan parasti glazūru uzlika tikai iekšpusē, ārpusi atstājot neapputinātu — lai neslidētu. Vienam ceplim viens cilvēks apmēram četras dienas a p p a ļ a v ā j a traukus, reizēm patērējot līdz 80 kg maisījuma.

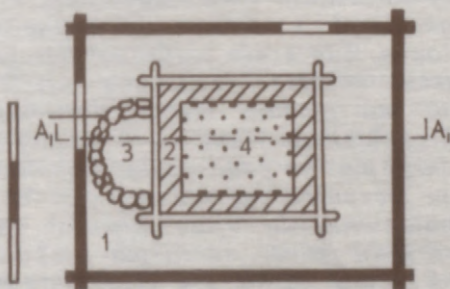
Latgalē traukus apdedzināja vaļējos cepļos ar liesmu brīvu piekļūšanu apdedzināmajiem trau-

Antona Ušpeļa
nededzinātā keramika.
(Rēzekne, Maltas Gar-
kalni. 1981. g. Foto:
V. Auziņš. BDM, neg.
№ 28000)

Rēzekne, Silajāņu
Dubu podnieka cepla
plāna shēma:

- 1—cepla telpa; 2—ceplis;
3—kurtuves bedre dūbe;
4—apdedzināšanas telpa.

kiem (no dūmiem nācās sargāt glazētos, lai neieplaisātu vāpe). Parasti ceplim vietu izvēlējās pakalnā, kur zemāks gruntsūdens. Izraka tik lielu bedri dūbi, lai tajā ietilptu cepla sienas un varbūtējais apšuvums jeb odere — smilts kārtā. Bedres dziļumā sausuma labad blīvēja pēdu biezu grants kārtu, bet tur, kur sāks mūrēt sienas, grants vietā bija blīvēts māls. Cepla sienas mūrēja viena ķieģeļa biezumā (25 cm), ķieģeļu māls nedrīkstēja būt ar kaļķu piejaukumu, un, lai nesabirztu, ķieģeļus lietoja, izkaltētus saulē, bet neapdedzinātus. Virs grīdas sienas pacēlās apmēram vienu metru. Lai sienas pie straujas temperatūras maiņas būtu izturīgākas, tās apķīlēja vienā vai divās vietās ar baļķu vainagiem. Cepli mūrēja ar divām kurtuvēm — tādējādi panāca vienmērīgu apkurināšanu un novērsa mitrumu cepla malās. Kurtuves bija ar velvēm s v o d i e m, ko varēja atsevišķi atjaunot, ja negadījumā kāda velve iebruka no smaguma. Kurtuves griestos, kas vienlaicīgi arī cepla grīda, atstāja spraugas liesmu izejai. Krāsns mutēm priekšā izraka bedri ogļu slāpēšanai, jo izdots karstums pie trauku apdedzināšanas nebija vēlams, svarīga līdz pat

ceplā telpas jumtam ejoša liesma.

Agrāk ceplī lika apmēram 600 traukus — kādus 300 piena podus, 100 vārauniekus, 50 bļodas, 50 alus krūzes, tāpat arī puķu podus *v a z a u n i e k u s*, eļļas traukus *ļ e k u s*, ievārījuma podus *s l o i n ī k u s*, ķērnēs u.c. Traukus ceplī lika noteiktā kārtībā: apakšā smagākos, kā arī tos, kas nedeformējas zem spiediena no augšas. Virsējā kārtā lielās bļodas, vārauniekus un puķu podus lika ar dibeniem uz augšu, bet pa virsu vairākās kārtās lauskas, lai trauki «nepaliek pliki».

Nekad iepriekš nevarēja paredzēt, kā veiksies apdedzināšana. Cepli kurināja ar sausu skuju koku malku, ar sveķainiem celmiem, un īpaši labi noderēja vecu ēku balķi. Malku parasti sagatavoja vairākiem cepliem uzreiz. Uguni kurināja, piesaucot dievpalīgu. Kurināšanu sāka kurtuvju priekšā ar ļoti lēnu liesmu. Lielāku uguni pielika pēc stundām piecām, un tā kādas desmit stundas vienmērīgi kāpināja liesmu. Pēc šīm 15 stundām traukus jau varēja saskatīt sarkani kvēlojošus, un liesmas stiepās līdz pat trauku virspusei. Lielo uguni kurināja stundas piecas. Pašās beigās karstumu un liesmu regulēja ar vajadzīgajā brīdī un vietā iesviestu pagali. Temperatūra ceplī pārsniedza 900°. Meistars pēc trauka krāsas un lauskām, kad sarkankvēle pārgāja baltkvēlē, mācēja noteikt brīdī, kad gana kurināts. «Istam meistaram tikai ar cepuri bijis jāpiesīt pie ceplā sienas, un tapa zināms, vai podi gatavi, vai ne.» Kad ceplis izkurināts, tam ļāva lēnām atdzist, jo, strauji atverot, trauki varēja saplīst un glazūra

Ādama Kāpostiņa krūze.

Antons Melderis pie ceplā. (Rēzekne, Rušonu Sekstes, 1981. g. Foto: V. Auziņš. BDM, neg. № 28005²)

saplaisāt. Līdz atvēršanai ieteica gaidīt ne mazāk par 12 stundām.

Ja gribēja dabūt melnus «svēpētus» podus, piemēram, iecienītos vārauniekus, tad cepli pēkšņi slāpēja. Tādus traukus neglazēja, bet žāvēja pēc uzvirpošanas četras dienas un otrajā trešajā dienā tos pulēja ar rokām un vilnas lupatu, lai dabūtu spīdumu un nogludinātu rievās. Kurinot melno cepli, patērēja mazāk malkas. Kurināšana ilga 11 stundas: sešas stundas cepli iesildīja un nākamās piecas kurināja pamatīgi, un tikko apdegušu pagali iegrūda dziļāk, lai krātos ogles, bet liesma nebūtu liela. Pašās beigās piemeta vēl trīs klēpjus apses malkas un tad aizlika krāsns mutei priekšā vāku. Ar iepriekš sagatavotiem mūrējamiem māliem noklāja cepla augšmalu, uzsedza vāku un noslogoja ar ķieģeļiem, tāpat aizzieda vissīkākās spraudziņas, lai necik dūmu neizplūstu, lai tvans un smirdoņa paliktu iekšā. Te vajadzēja piepalīgu. Noslāpētais ceplis dzisa piecas sešas stundas, kamēr temperatūra nokrita no 800° līdz 400° — 500° . Pēc tam pavēra vaļā vāku, izlaida tvanu un tad ar joni atvēra cepla muti, izgrāba ogles, lai ceplis neuzliesmotu par jaunu — tad trauki smeltējās atkal un melnā krāsa pazūd, māls atkal pieņem savu sarkano dabīgo nokrāsu.

Krāšņos svečturus un vāzes senāk gatavoja

Aklais striķu vijējs
klēts priekšā. (Daugavpils,
Preiļu Yudreiši.
VM, neg. № 8254)

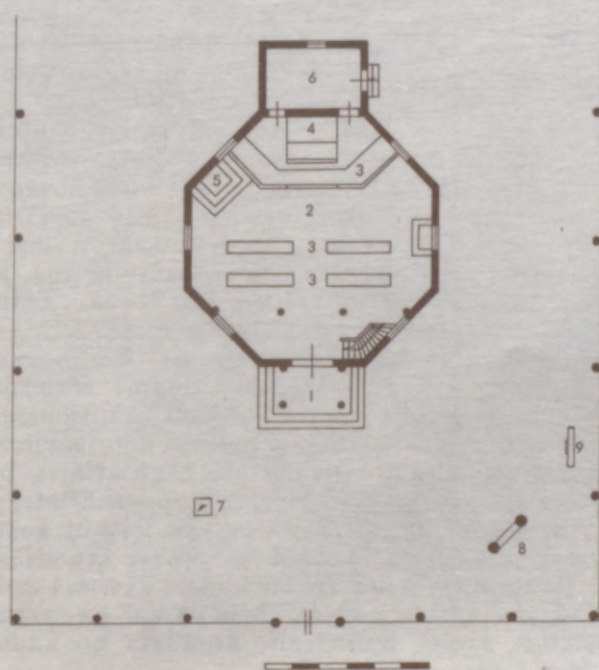

maz — Latgales podniecības pamats bija ikdienējai lietošanai paredzētu saimniecības trauku darināšana.

Latgales podnieka sētas namiņš celts ap 1900. gadu Silajāņu pagasta Dūbju sādžā. Ceplis ierīkots 1930. gadā un piederējis pazīstamam podniekam Jānim Dubovskim.

Latgales podnieka klēts celta XIX gs. vidū Silajāņu pagasta Dūbju sādžā podnieka Ušpeļa sētā un pārstāv visā Austrumlatvijā izplatītu klēts tipu. Līdz izešanai *hutoros* tā atradusies zem kopēja jumta ar dūmistabu. Līdz 1950. gadam jumta segums bijis salmu, pēc tam — skaidu. Klētī uzglabāta galvenokārt labība, ražīgos gados ne tikai *arodos*, bet arī koka kublos un salmu piteņos. Te, kā atceras saimnieks, svinēti arī kāzu godi.

No avotiem zināms, ka Rudzātu pagastā Eleonorvilē jau 1701. gadā atzīmēta kapela. Savkārt 1815. gadā šai vietā par grāfa Borchas līdzekļiem celts dievnams kā Preiļu baznīcas filiāle. Eka plānā būvēta astoņstūrainā. Ieejas priekšā uz akmens pakāpieniem lievenis ar koka kolonnām un divslīpju jumtu. Pretējā sienā piecirsts ģērb-

Daugavpils, Rudzātu Eleonorvīles katoļu kapelas plāna shēma:

1 — lievenis; 2 — lūgšanu telpa; 3 — soli; 4 — altāris; 5 — sānu altāris; 6 — ģērbistaba; 7 — saules pulkstenis; 8 — zvānu tornis; 9 — paredzētais krucifikss.

Dienvidaustrumlatgalē
spēlē cimboles. (Ludza,
Istras Pikčuļi. 1926. g.
Foto: M. Pluka. VM,
neg. № 4299)

kambaris — sakristeja. Kaļķu grants javā mūrēti laukakmeņu pamati. Sienas veidotas aptēstu baļķu guļbūvē, no iekšpuses apšūtas ar vertikāli kārtotiem dēļiem. Ārpus labi apskatāms platleņķa gludo pakšu salaidums. Vainagi satapoti, lai sienas pasargātu no izvēršanās uz āru. Iekštelpai siju griesti ar nelielu piramidālam jumtam līdzīgu pacēlumu. Virs ieejas nelielas uz kolonnām balstītas luktas, kur augšā ved stāvas kāpnes.

Jau pirms 100 gadiem celtnē bija visai novecojusies, sienas izvēlušās, kolonnas, kas atbalsta luktu, ietrupējušas, bet viena dievvārdu laikā nogāzusies. Drīz pēc tam ēka savesta kārtībā, jo tā savam uzdevumam kalpoja līdz 1963. gadam Rudzātu Romas katoļu draudzes pārziņā. XIX gs. kapelas iekārta nav saglabājusies. Pēc aprakstiem un teicēja sniegtām ziņām spriežot, draudzes telpā bijuši vienkārši soli baznīcēniem. Altāri iežogojusi dekoratīvi grieztu dēļu barjera. Pa kreisi no altāra bijis mazāks sānu altāris, pa labi biktskrēsls. No ģērbistabas — sakristejas durvis ved uz baznīcas dārzu, ko iekļauj žogs. Labajā priekšpusē atradies vienkāršs krucifikss bez jumtiņa un koka zvanu tornis. Zvanu tornis tagad muzejā atjaunots, bet dārzā pa kreisi novietots saules pulkstenis, atgādāts no kādas muižas Ludzas apriņķī.

Katoļu baznīcas gads sākās no pirmās Adventes svētdienas (4 nedēļas pirms Ziemassvētkiem, Kristus dzimšanas dienas 25. decembrī) un beidzās ar pēdējo nedēļu pēc Vasarassvētkiem. Šajā laikā liturģijas dievkalpojums ietvēra visu Jēzus Kristus dzīvi. 6. janvārī svinēja Trijkungu jeb Zvaigznes dienu, ko vietām sauca arī *a t k r i š k i s*. Uz visām durvīm un vārtiem zīmēja trīs krustus un burtus KMB*. Četrdesmitajā dienā pēc Ziemassvētkiem svinēja Marijas šķīstīšanas jeb Sveču dienu, kas iekrīt 2. februārī. Lieldienu periods sākās ar Pelnu dienu un Lielo gavēni, kas ilga 40 dienas, neskaitot svētdienas — tikpat, cik Jēzus pavadīja tuksnesī. Visu laiku nelietoja gaļu, senāk trešdienās, piektdienās un sestdienās atteicās arī no piena ēdieniem. Bet pirms Pelnu dienas cieši nosvinēja Aizgavēni jeb Meteni. Pelnu dienā, kas vienmēr iekrita trešdienā, mācītājs pirms Svētās mišas svētīja pelnus

* Pēc trīs austrumu ķēniņu vārdiem: Kaspars, Melchioris un Baltasars, kas, sekojot Betlēmes zvaigznei, ar dāvanām zeltu, viraku un mirrēm ieradās pagodināt Jēzus bērniņu. Latgalieši vēl tagad sveiciena vietā lieto šos vārdus: «Lai byus pagūdinōts Kungs Jezus Kristus».

Sleža Pusmucens, 125 gadi. (Rēzekne, Stirniete. 1926. g. Foto: M. Pluka. VM, neg. № 4402)

Vasarīgi gērbušies.
(Daugavpils, Jasmui-
žas Kudla. 1927. g.
VM, neg. № 8300)

kā nāves zīmi, simboliski uzkaisot tos uz ticīgo galvām. Svētā nedēļa sākās ar Pūpolsvētdienu, par godu Jēzus iejāšanai Jeruzālemē ar palmas zaru rokās, baznīcēni sauca «Hosianna!» Visa Lieldienu nedēļa bija jāpavada lūgšanās, it īpaši Zaļā Ceturtdiena un Lielā Piektiena, kad Jēzus Golgātā tapa sist krustā. Lieldienās krāsoja olas sīpolu mizas čaulās, ripināja tās uz sacensībām pa slīpu renīti, kam izdosies tālāk, un šūpojās šūpolēs, tā sasaistot kristīgos svētkus ar senajiem, pagāniskajiem ticējumiem. 50. dienā pēc Lieldienām svinēja Sv. Gara atnākšanas Vasarassvētkus, kad cita starpā apsvētīja arī pļavu zāles, šeit gan nav senu tradīciju. Bet vislielākie svētki Latgalē ir Jaunavas Marijas debessbraukšanas diena, ko svinēja 15. augustā, kad Aglonas bazilikā saplūda tuvi un tāli svētceļnieki.

Slaveno Latgales gadatirgu tradīcijas tagad gājušas zudībā, bet lūk kā tās apraksta latgaliešu rakstnieks Meikuls Apels tēlojumā «Tērga dīna»:

Tērga dīna Latgolas mīstā vālā rudinī. Seiks, nabeidzams leitenš bez pōrstōšonas lej jau vairōkas dīnas. Mīsteņa golvonō un gondreiž vīneigō īla pōrsavārtuse par škidru, duļķaiņu straumi, bet plašais zyrgu tērgs par mīļzeigu nateiru un līpeigu duļķu dīki, pa kuru kustas, šum un mudž zyrgu barišņiki — čigōni, grīzeigim un skalim saucīnim apvōrdōdami pavysam ratūs pērcējus un naivārōdami ni leita, ni uzmōceigō drāgnuma.

Uz laukuma īpretim bazneicai sasablīvējuši nūmērkuši trauku pōrdevēji. Šim tērgōšonōs īt dzeivi, jo kotram tērdzinīkam īgōdojams kaidis trauks: sīna kurvis, yudiņa kubuleņš, mōla pūds, voi škeivis.

Pi bazneicas vōrtim nūtupuši skronđōs un konkorūs īsatynuši ubogi. Kotrys nu jim valk kaidas

Podu tirgus Aglonā.
(Daugavpils, Aglona.
1927. g. Foto: P. Bardovskis. VM, neg.
№ 6837)

*navīņ goreigas dzīsmes meļdiņu nadabiski tū
izlūkūt. Vysas šos īpatnejos meļdijas sasalej vīnā
kaucuši žēleigā plyusmā. Nasaskotūt uz napanā-
sami slyktu laiku, ubogu sejās radzams apmī-
rynājums: deveigu sīveņu rūkas arvīn pasnādz
kaidu dōvonu un ubogu kules monomi palīk
pilnōkas. Pasnāgtūs dōvonu vydā redz maizes
rikas, barankas, gaļas cyskas. Ogrōk gan ubogim
snēdze ari pa naudas gobolam, bet tagad nauda
sādžā ratums...*

*Soldonumu pōrdevējim — salašnīkim īt švakōk:
leituteņš, leituteņš... Nav jaunōtnei ļustes taidā
laikā pulcētīs ap soldonumu pōrdevējim, lai pasa-
vingrinōt pernīku un lelūs konfektu dauzeišonas
sportā. Tikai dažs jaunīts pīnōk, lai nūpērk
kaidu konfekšu kasteiti ar smuku biļdi, kū īšķiņ-
kōt sovai ļaudaveņai, vai vacōks tērdzinīks īpērk
kaidus soldumus, kū aizvest bārnim. Vīneigi*

baranku pārdevēji apmīrynōti smaida, jo pī jim tērgōšona īt ļūti lobi: kotris steidzās nūpērkt vērtīgu baranku, lai pōrvest tradicionālū gastinci nu tērga mōjōs — un lelī barankom pīkrautī vazu mi naatlaideigi tukšojās.

Bazneica drūss glōbīņš nu nalaika. Tur, sasablīvējušu Dīva lyudzēju vydā var ari daudzmoz sasasiļdeit. Tōpēc bazneica nu agra reita līdz vālam vokoram pōrpiļdeita. Tī puiši, kam bazneicā pītryukst vītas un kas vyspōri kyutri bazneicas apmaklātōji, peipes ar pašaudzātu tabaku — samogonku un tērgā pērktōs papirosas kyupynōdomi pulcejas kantorī (pogosta noma uzgaidamōs telpōs). Te nūteik dzeiva vītejūs jaunumu pōrsprīššona: tī guņsgrāks gadejās, tī kumušķas apsadzāruši, tolcinīki sasaplyukuši un kārušīs na tikai pī mītim, bet ari pī nažim un cērvim; bazneicā šūdīn saukšūt taidus un taidus pōrus. Pōrrunas nūsavērza ari uz polityskom lītom. Dažreiz nūit leidz osam un korstam streidam.

Kad bazneicā beidzās dīvakolpōšona, īla palīk drusku dzeivōka. Tērdzōni steidzās vīns ūtru satikt, lai šū tū pārrunōt, nūkōrtōt vīnu ūtru dareišonu. Vasala rinda pajyugu, pa īlas dublim maudami jau dūdōs mōjōs. Naapsait ari bez kurjozim nūtykumim: skat, kaidai jaunkundzeitei, kura mēginōja tikt pōri īlai, īlas vydā jauna, varbūt tērgam pērcta, kaloša nūsamauce un īnra kaut kur dubļu bezdibenī. Jaunova, apkōrt skateidomōs, nazyna kū īsōkt, bet dažs skateitōjs garšeigi smejas.

Puiši skraida un meklej, kur varātu dabōt pasasiļdeit (īmest kaidu čarku) uz mōjōm braucūt. Atklōta krūga mīstā gon nav, bet slapanūs — pōrpiļneiba. «Siļdeišonōs» sekas monomas: dažs jau bezbēdeigi un varūneigi, pa reizei nūsaleigōdams, brīn pa pašu dubļojōs īlas vydu. Taidam tagad ne tikai dubļi, bet ari «ī more po koleno». Vacōkī puiši nu nadzārōjim nūsaskateidami uz šim, nykni nūsasplaun, bet beznaudnīki nu dzārōjim skaudeigi nūsaskota uz «laimeigim».

Tyvojās mīkrēslis. Tērgs palīk arvīnu tukšōks. Dažs dūdas uz mōjōm, dažs gostūs uz kaidim seņ nasatyktim radinīkim, kur asūt ari aļtenš.

Tērgs palīk tukšs. Losōs prūjom jau ari ubogi, tērgōtoji un barišnīki.

Sākot ar XVII gs. otro pusi, Latgalē parādās krievu tautības ienācēji no Krievzemes rietumu

apgabaliem. Tie bija vecticībnieki («staroveri», «raskolņiki»), kas Krievijas pareizticīgās baznīcas 1654. gada šķelšanās (reformu) rezultātā, glābjoties no «moskovītu» vajāšanām, devās trimdā — citi uz ziemeļiem, uz Baltās jūras piekrasti, citi uz austrumiem, uz Pievolgas un Pieurālu stepēm, Sibīrijas plašumos, citi uz dienvidiem līdz pat turku Osmanu impērijai. Bet pleskaviešu un novgorodiešu bēgļi, patvērumu meklējot, pārgāja poļu robežas un nonāca Latgalē.

Ienācēji — vecticībnieki apmetās klusās, mežainās vietās savrup no vietējiem iedzīvotājiem. Katoliskā muižniecība, kam bija izdevīga zemes lielāka apdzīvotība un iekopšana, labprāt pieņēma citticībniekus savā paspārnē, atvēlot tiem zināmas privilēģijas: daudzus gadus viņi palika brīvi ļaudis, arī zemes rente tiem skādēja lētāk. Vecticībnieki varēja saglabāt savu draudžu organizāciju un izpildīt tradicionālās reliģiskās ceremonijas: noturēt dievkalpojumus savos lūgšanu namos *moļennajās*, skaitīt ikdienas lūgšanas, ievērot daudzus un visai ilgos (dažgad pat līdz 200 dienām) gavēņus. Tādējādi saglabājās senas materiālās un garīgās kultūras īpatnības, kas citur Krievijā bieži vien izzuda pavisam.

XIX gs. beigās Latgalē (Vitebskas guberņas Daugavpils, Ludzas un Rēzeknes apriņķos) saskaitīti apmēram 60—65 tūkstoši krievu vecticībnieku. Arī mūsdienās Latgalē vēl gana sādžu, kur pārsvarā dzīvo kādreizējo vecticībnieku pēcnācēji.

Savukārt pēc Daugavpils apriņķa zemnieku nemieriem XIX gs. 30-tajos gados (t. s. Poļu dumpis) te tika noņemti daudzi tūkstoši tā saucamie arāji — zaldāti no pareizticīgajiem krievu zemniekiem.

Latgales krievu zemnieka sēta Makašānu pagasta Jekimānu sādžā celta XIX gs. otrajā pusē un raksturo sīksaimniecību ar apmēram 8 ha zemes platību. Tā celta pēc «krievu dvora» principa — ar jumta slīpņu saskari, veidojot slēgtu laidaru. Ēkas uzcirstas no kaķētiem apaļbalkiem, kas stūros savienoti krusta pakšos. Istabas ārsienas apšūtas ar dēļiem.

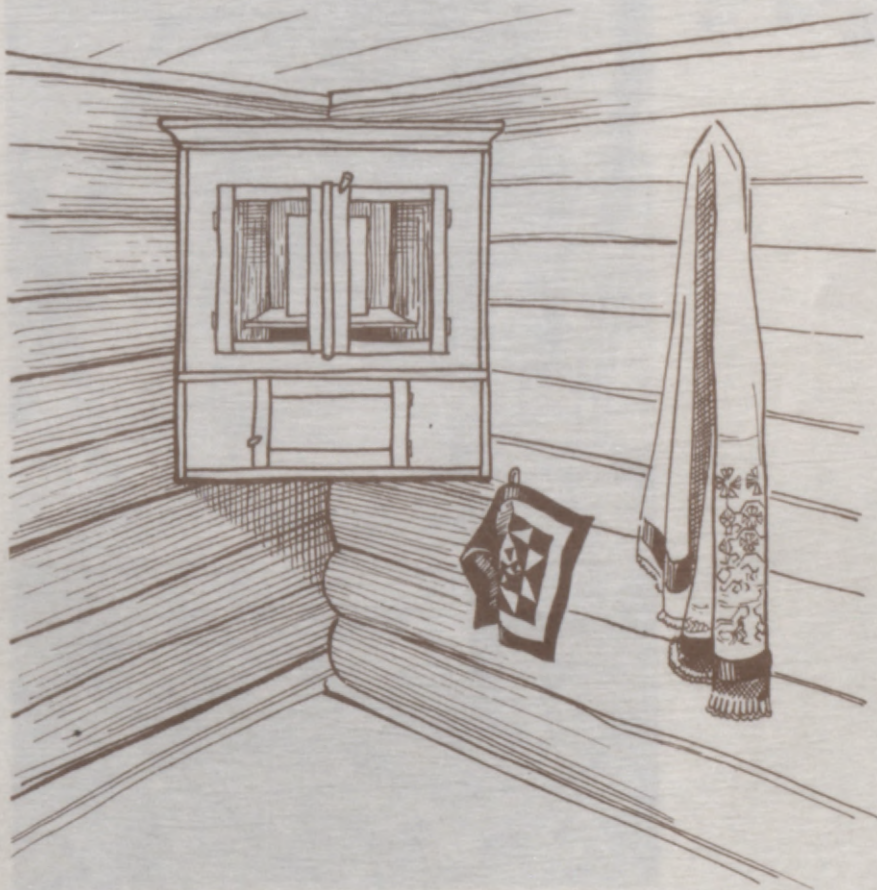
Dzīvojamai ēkai trīsdaļīgs plānojums — istaba un «aukstais gals» ar caurstaigājamām *sin-cēm* pa vidu. Istabā ieejot, mūs sagaida pie griestiem pakarināts vecticībniekiem raksturī-

Vecticībnieku roku mazgājamais rukomoiņiks.

gais māla roku mazgājamais trauks ar diviem snīpjiem. Turpat izrakstīts dvielis, ko pasniedz viesim. Pa labi no ieejas t. s. «sievu kakts» ar krievu krāsni, kam sānos piemūrēta plīts. Krievi ēdienu mēdza sautēt krāsnī čuguna podos. Blakus krāsnij pagridē ierīkoja bedri kartupeļu glabāšanai. Šo telpas daļu, kur gatavoja ēdienu un ieturējās, dēvēja par «melno stūri». Priekšējā jeb «greznajā stūrī» pie sienas svētbilžu skapītis «božnica», zem tā pakarināti vecticībnieku lūgšanu spilventiņi, un lūgšanu krelles. Kā parasti, gulvietas no pārējās istabas daļas nošķirtas ar pašaustu aizkaru. (Nebūs pareizi apgalvot, ka vārds «baznīca» Latvijā atnācis no krieviem līdz ar pareizticību. Drīzāk tā visā šajā areālā apzīmēja senās elku vietas.) Bet aužamie stāvi krieviem bija šaurāki — segas aužot, divus platumus nācās sašūt kopā.

«Greznais stūris» ar svētbilžu skapīti *božnicu*, lūgšanu paklājiņu *podrušņiku* un izšūtu dvieli.

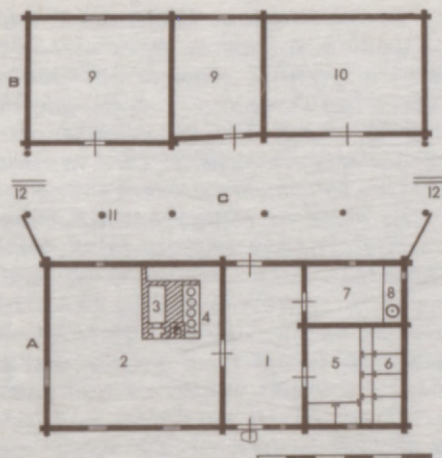

Auksto galu veido klēts cirtnis ar *arodiem*. Durvju stenderē iegriezts gadskaitlis «1880», domājams, norāda uz klēts celšanas laiku. Līdzās klētij maltuve ar rokas dzirnām.

Saimniecības ēkai 3 telpas: 2 kūtis un šķūnis. Slēgtā laidara nojumi balsta 6 stabi, jumta slīpņu saskarvietā ūdens tekne — sile visā ēkas garumā. Abos galos divviru vārti: uz ielu un sakņu dārzu. Jāpiebilst, ka saimnieks piepelnījies, mūrēdams krāsnis tuvējā apkārtņē. Vispār daudzi latgalieši trūcīgās iztikas dēļ bija spiesti iet peļņā citos novados: par grāvračiem, linu kulstītājiem, namdariem *plotņikiem* utt.,

Pārtā čuguna un māla podi. Blakus pieslietas poda dakšas. (Daugavpils, Rudzātu Mālskalns. 1927. g. Foto: J. Bikše. VM, neg. № 8424)

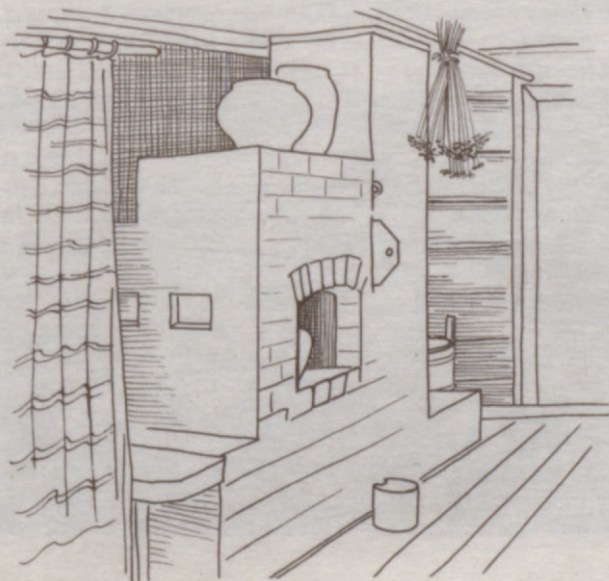

Rēzekne, Makašānu
Jekimānu krievu zem-
nieka sētas plāna
shēma:

A — dzīvojamā ēka;
1— nams *sinces*; 2— dzīvo-
jamā telpa; 3— krāsns;
4— plīts; 5— klēts; 6— ap-
cirkpi; 7— maltuve; 8— ro-
kas dzirnavas.
B — kūts: 9— kūtis *klāvi*;
10— šķūnis.
C — slēgts laidars;
11— stabu rinda; 12— vārti.

citi devās uz Iekškrīeviju pie dzelzceļu būvēm, uz
lielpilsētām par smagajiem ormaņiem un *d v o r-
ņ i k i e m*. Kā vienu peļņas avotu var minēt
plostu pludināšanu.

Daugavas ūdensceļš savāca arī kokmateriālus,
kas nāca no Latgales: sākot ar pirmo krautuvi
pie baltkrievu robežām Kosjovciem un beidzot
ar Cūku krogu netālu no Aiviekstes ietekas, kur
vidzemnieki pārņēma plostus, kas nāca no Ziemeļ-
latgales un aizvadīja līdz pašai Rīgai. Pa ziemu
zemnieki zāgēja *g r ī z a* uzpircēju nolīgto mežu

Tāda izskatās krievu
krāsns.

un izveda uz krastmalas krautuvēm r ū m ē m. Pavasaros īpaši norobežotās upes vietās ragatās vai uz krasta sapina plostos vai lāviņās (tā dēvēja divmetrīgo skujkoku stut- un papīrmalku), tad palaida straumē. Plostu veidoja plenes: ar sutinātām, savērtām egļu v i t k ā m sēja katru baļķi klāt šķērsām liktiem kokiem š a r t a u n i e - k i e m, katrā plenē ar tievgaļiem uz priekšu. Vēl pa virsu noklāja dažus baļķus, lai lielāka krava un sausāka staigāšana. Plenes kopā sajūdza ar b e g o n i e m — eglītēm ar saknes kabu (t. i. izaugumu). Uz Daugavas plenes platums bija 12 metru, plostu sastādīja 6—7 plenes. Lai plostam būtu labāka slīdamība, malās ar vienu galu sēja klāt pa brīvi peldošiem garākiem baļķiem z a p - l a v i e m. Airēja ar pamatīgām ap 10 metrīgām airēm g r i g a l k ā m, kas plostā priekš- un pakalgalā bija iestiprinātas t. s. kumbros. Uz Daugavas plostā parasti bija 3—4 cilvēki: plostā vadītājs k o r ņ i k s pakalgalā stūrēja un deva komandas, bet m a l a č i grigalkas valdīja galvgalī (kā redzams, visa terminoloģija pārsvarā slāviskas cilmes). Kad plostu vajadzēja pieturēt vai piestāt krastā, viens no plostniekiem lēca krastā un ar īpaša arkla p r ī v u l a, garā virvē z e i l ē piesieta pie plostā aizmugurējā š a r t a u n i e k a, palīdzību mēģināja plostu noart — ne allaž tas izdevās ar pirmo reizi. Plosti pa 10—15 gāja kopā karavānās, bet krācainās vietās gāja z a - h o d ā pa trīs, toties ar dubultīgu plostnieku skaitu uz katra. Bistamās vietas izbraucot, pirmējos noara krastā un atgriezās pret straumi uz augšu un pārņēma nākamās. Te par attiecīgu samaksu izlīdzēja arī tādi vietējie, kas specializējās plostu pārlaišanā pāri krācēm.

Uz kāda vidējā plostā uzslēja no egļu zariem būdiņu, kur patverties no slikta laika. Turpat ierīkoja ar velēnām izklātu pavarda vietu. Ja bija iespēja, piestāja krastmalas krogos. Pededzes plostnieku skaitā malaču pienākumus dažreiz pildīja arī sievietes: plostnieku sievas, māsas vai izredzētās.

Labā pavasara ūdenī pēc ledus iziešanas no galējā Latvijas Daugavas punkta līdz Rīgai bez kādām pieturām varēja tikt 48 stundās, lēnā ūdenī reizēm nācās i sešas nedēļas ceļā pavadīt, bet tas, protams, iespaidoja peļņu. Ķibeles radās, ja vējš plostu uzdzina uz sēkļa, bet Pededzes «kalna» plostniekiem Lubānas klānos — tad to

Latgālietis ar laivu pēc zvejas, lidakas jau rokā. (Ludza, Mērdzenes Mazblonti. 1926. g. Foto: A. Alksnis. VM, neg. № 4149)

nācās izjaukt un pēcāk siet par jaunu, tāpat, ja plosti tika sadragāti. Par katru baļķi nācās atbildēt galapunktā, par trūkstošajiem tika atrēķināts no izpeļņas, un te atbildību prasīja no karavānas vadītāja *k a r a v a n š č i k a*, kas bija vidutājs starp uzpircēju un plostniekiem. Pēc algas saņemšanas plostnieki atgriezās mājās un varēja salīgt jaunu braucienu. Pēc plostiem pludināja vaļējos baļķus un malku. Plostnieku darbi rīki bija arī gari ķekši *d a l b a s* baļķu stumšanai, tāpat cirvi. Daudzi lepojās ar garajiem ādas zābakiem, citi, nabadzīgākie, apāvās vīzes. Līdz pat XX gs. 20-tajiem gadiem plostu stiprināšanā neizmantoja ne naglas, ne dzintales.

Latgale ir saldūdeņiem visbagātākais Latvijas novads. Zveja te jau kopš sendienām daļai iedzīvotāju bija arī galvenais iztikas avots, it īpaši ņemot vērā biežos neražas gadus Latgales zemnieku sīksaimniecībā. XIX gadsimtā un XX gs. sākumā zvejas tiesības piederēja muižniekiem, kas parasti savus ūdeņus iznomāja pilsētu un miestu tirgotājiem, retāk zemniekiem, kas bieži vien nāca no vecticībniekiem. Tie apzvejoja galvenokārt ezerus. Ezera platība tika sadalīta

Zveja ar trejbrīdi ka-
kažnieku. (Daugavpils,
Rudzāti. 1927. g.
Foto: J. Bikše, neg.
№ 8424)

«ūdeņos» — pa lielākai daļai pēc krastā esošās
sādžas nosaukuma. Upju zvejnieki bija latvieši —
latgalieši, tur ikviens brīvi zvejoja savās robežās.

Bet visvienkāršākie zvejas paņēmieni bija
vēdzeļu un citu zivju ķeršana ar rokām zem
siekstām un akmeņiem, kā arī vēžu ķeršana ar
rokām piekrastē un alās. Gulošās līdakas vasarā
ķēra ar cilpām, bet rudenī zem plāna, caurspī-
dīga ledus tās apdullināja ar rungām v ā z ā m.
Pavasari pēc ledus izešanas nārstojošās zivis
dūra ar žebērķiem o s t r o g ā m. Naktīs pie
uguns gaismas laivas priekšgalā uz velēnām
kurināja no sveķeļiem «lāpas» un zivis dūra vai
nu priekšgalā stāvošais vai airētājs aizmugurē.
Daugavas un Aiviekstes zvejā lietoja lielos, ka-
lēja kaltos samu āķus. Zušiem un vēdzeliem lika
naktsšņores, uz ūdām ķēra līdakas un samus.

Pie Rāznes ezera un vēl citās vietās bija
izplatīta tīklu mešana. Tos parasti nedarvoja, bet
krāsoja tumšā viršu novārījumā.

Visā Latgalē bija pazīstami vienspārna, div-
spārnu un pāra murdi m e r u ž ī, iecienīti tāpēc,
ka ērti pārcilājami un noliekami visādās vietās.
Klūgu mirdiem bija lazdas, kārķa vai paegļa
stīpas ar blīvi appītām tievām klūdziņām un
viens iedzirknis. Latgales rietumu daļā izplatīti

bija murgi ar astē liektām klūgām venterī. Mūsu gadsimta 30—tajos gados klūgu karkasa murgus pārvilka ar tīklu. Mazākās upītēs un ezeros lika murgus ar ieejām no abiem galiem un diviem iedzirkņiem o b o r u s. Iebrienot ūdenī netālu no krasta, zivis ķēra ar brideņiem: vienbrīdī, kam zināma līdzība ar murga karkasa konstrukciju, divbrīdī un leņķveidā izvēršamu trejbrīdī k a k ā ž u, k r i g u. Dziļāk zivis ķēra ar tīkliem no vienkoča laivām, īpaši ar izplatītajiem liekaču tīkliem t i n ā m — tur varēja «iztikt pa vienam», izstiepjot trīs četras tinas 12—15 asu garumā — zivis nāca pudiem.

Murgi zāvējas. (Ludza, Istras Vecsloboda. 1926. g. Foto: P. Ārends. VM, neg. № 6678)

1 ass ~ 2,1 m

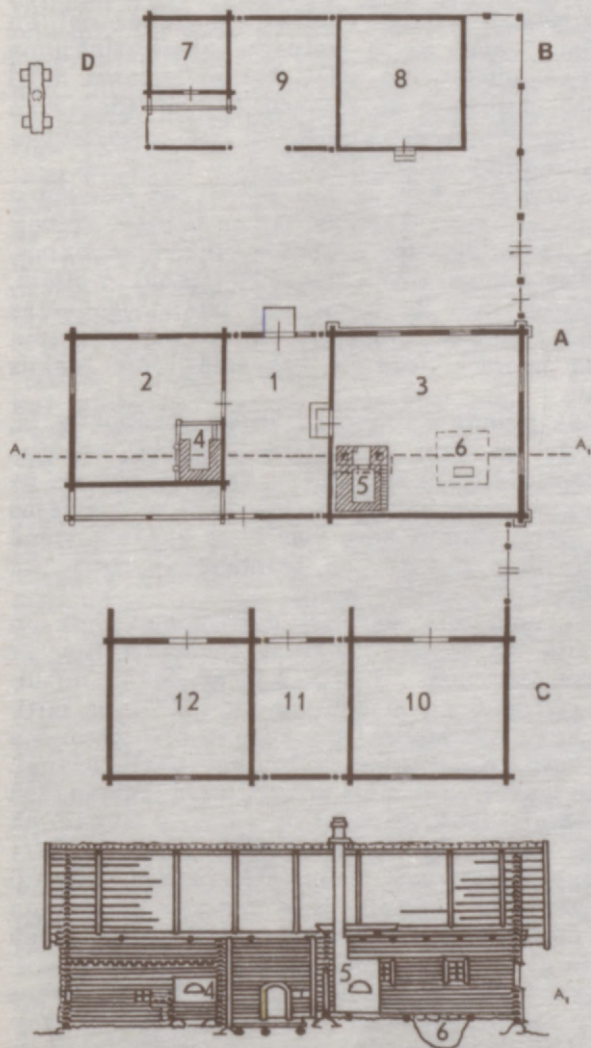
Latgales kokamatnieka sētas celtnes pārvestas no Pasienas brīvcienas s l o b o d a s Pasienas pagastā. Apdzīvota vieta te bijusi jau IX gs.—izrakumos atsegti vēlā dzelzs laikmeta ugunskaņi, apvidus bijis nocietināts ar pilskalnu; Sienupes (laika gaitā nosaukums mainījies šādi: Sienāja — Siņāja — Zilupe) austrumu krastā, cik tālu vien saredzams, stiepjas meži. Šķiet, ka upes vārds devis savu nosaukumu arī apmetnei. Otra versija, ka vārds Pasiena veidojies no «pasenīca», tas savukārt no «baznīca». Jā, 1761.—1770. gg. te celta mūra baznīca svētā Dominika vārdā (atjau-

nota 1894. gadā)— tagad iekļauts arhitektūras pieminekļu sarakstā. Dominikāņu ordeņa klātbūtne lielā mērā ietekmēja apvidus sarežģīto etnisko sastāvu. Ja uzskata, ka jezuitu ordeņa funkcionāri rūpējās par Latgales etnogrāfisko īpatnību saglabāšanu, tad dominikāņu ordenis Latgalē viscaur ieturēja kursu uz pārtautošanu. Arī tāpēc Pasienas iedzīvotāju sastāvs raibs: poļi, baltkrievi, latvieši, krievi, kas savu etnisko piederību parasti saistīja ar ticību: «katoļik».

Pirms I pasaules kara *slobodā* sētas atradās viena no otras apmēram 25 m attālumā, lai mazinātu iespējamās ugunsgrēka postījumus. Starveidīgs ielu tīkls bija izveidojies ap baznīcu. *Hutoros* izgāja 1926. gadā, tiem saimniekiem, kas palika vecajā vietā, zemes iedalīja mazāk. Šīs sētas saimniekam (baltkrievu ģimenei) bijis 6 ha zemes turpat pie mājas ielejā līdz upei, no tiem 4 ha aramzemes. Galvenokārt sēja rudzus, audzēja bietes, kartupeļus. Turēja 1 zirgu, 2—3 govīs, 2 cūkas, aitas nav bijušas. Ar 1942. gadu saimniecība pāriet citā īpašumā. Dzīvojamās ēkas vienā galā (dūmistabā) jaunais saimnieks ierīkojis darbnīcu, virpojis ratiņus, gatavojis ēvelsolus, ēveles. Pēc pasūtījuma darinājis arī ratus, ragavas, laivas. Metāla daļas pasūtījis vietējam kalējam.

Pasienas sēta būvēta trīsriindu saistījumā. Iss tehniskais apraksts, par piemēru, izskatās šādi.

Dūmistaba celta, domājams XIX gs. sākumā. Tai pamatos paviļas, samūrētas kaļķu-mālu grants javā. Cirtnim 15 vaiņagi, bet sākotnēji sienas bijušas zemākas. Balķi apstrādāti tikai ar cirvi. Kaķējumā sūnas. Paralēli sānu sienām 3 griestu sijas (vidējā izlaista cirtnim cauri). Griesti ieklāti ar dēļiem trīnītī. Grīda — māla klons. Telpas augstums 2,04 m. Pa kreisi no ieejas *ceplis* bez dūmeņa ar muti pret sānsienu. Tā pamatni veido virs klona 25 cm augstumā pacelti 4 vaiņagi, kas vienā stūrī balstās uz laukakmeņa, bet gali ielaisti sienās. Starp rāmja trešo un ceturto vaiņagu sijiņas, uz kurām balstās koka klāsts ar apmēram 20 cm biezu māla segumu. Virs tā 55 cm augsts blīvēts *ceplis*. Gala un sānu sienā uz «tīro» pagalmu pa vienam lodziņam, gala un sānu sienā uz «netīro» pagalmu — pa dūmu lūciņai. Kā viena no dūmistabas īpatnībām atzīmējams lievenis pret «netīro» pagalmu, ko veido gala sienu pirmo vaiņagu pagarinājumi

Ludza, Pasiēnas kokamatnieka sētas plāna shēma:

A₁ — *ustabas* garengriezums. 4 — dūmenīcas ceplis; 5 — ceplis; 6 — bedre kartupeļu glabāšanai.

A — *ustabas* plāna shēma: 1 — nams *sīnces*; 2 — dūmistaba; 3 — jaunā *ustaba*; 4 — dūmistabas ceplis; 5 — ceplis; 6 — bedre kartupeļu glabāšanai.

C — saimniecības ēkas plāna shēma: 10 — *klāvs*; 11 — *sīnces* lopbarības glabāšanai; 12 — *klāvs*.

B — klēts plāna shēma: 7 — klēts; 8 — klēts; 9 — palievenis *pašele*.

D — Daugavpils, Rožupes Rubinkolna eļļas spiedes plāna shēma.

un uz tiem guldītie pietēstie apaļkoki. Augšā jumta pārkare. Te var atrast zināmu līdzību ar visai arhaiskiem Ziemeļrietumu Krievijas tautas celtniecības paraugiem.

XIX gs. beigās 3,68 m attālumā no esošās dūmistabas uzbūvēts jauns cirtnis — *ustaba* ar ārējiem izmēriem 6,20 × 6,20 m. Sienas 11 vaiņagu augstumā. Bet galvenais — dēļu grīda, kas kopā ar augstāk mūrētiem pamatiem rada līmeņu starpību. Trīs aptēstas griestu sijas liktas ēkas garenvirzienā un to gropēs ielaisti dēļu gali.

Zem grīdas bijusi bedre kartupeļu glabāšanai. Pa labi no ieejas uz 3 vaiņagu paaugstinājuma *ceplis*, blīvēts no māla, bet ar siltuma mūri priekšā, caur kuru dūmi novadīti dūmvadā. Cepļa virša izmantota arī gulēšanai, bet baltkrieviem iecienīto sānu mūrīti *ležanku* te neredz.

Jauno *ustabu* ar jau pastāvošo dūmenīcu apvieno *sinces*. Tās krautas no tieviem guļbaļķiem, iestrādājot tos gropētos vertikālos stabos. Bezgriestu telpa. Grīda (tāpat kā istabā) uz sijām, kas liktas tieši uz zemes. Uz istabu iebūvētas nelielas kāpnes. Durvim uz «tīro» pagalmu paloda izcirsta nedaudz arkveidā. Tām blakus lodziņš.

Vēlāk jaunās *ustabas* divas sienas — gala, pret ielu, un sānu, pret «tīro» pagalmu, apšūtas ar horizontāli liktiem dēļiem. Šajās sienās arī pa diviem sešrūšu lodziņiem, no kuriem virināms tikai viens. Jumta kore visā ēkas garumā vienā līmenī. Jumts segts ar salmiem (muzejā, kā zināms, visur niedru jumti).

Kūts novietota paralēli dzīvojamai ēkai un atvirzīta no ceļa. Taisnstūra formas celtne ar ārējiem izmēriem $13,20 \times 4,70$ m sastāv no diviem cirtņiem un sincēm pa vidu. Cirtņos mitināti lopi, bet *sinces*, no kurām ērti pieejama kūtsaugša, izmantotas lopbarības uzglabāšanai. Cirtņu lentveida pamati mūrēti no laukakmeņiem kaļķu-māla javā. Sienas 14 vaiņagu augstumā krusta pakšos ar vienrobu iecirtumu apakšējā vaiņagā. Cirtņu gala sienu četri augšējie vaiņagi pret pagalmu vērstajā pusē izvirzīti uz āru un slīpi piecirsti. Tāpat izvirzītas cirtņu un sinču vidējās griestu sijas, izveidojot kopā ar jau pieminētajām konsolēm plašu palieveni. Sincēs sienas aizpildītas ar gropētos stabos iestrādātiem baļķiem. Griesti no divpusīgi pietēstiem apaļkokiem. Kūtīs grīdas no grants, sincēs grīda ieklāta no apaļkokiem uz mūrētiem grīdas guļšņiem. Dēļu durvis ar šķērsdzītnēm un kaltām dzelzs kāšu virām. Zelmiņi aizsegti ar vertikāli liktiem dēļiem. Muzejā rekonstrukcija.

Klēts — saimniecības ēka novietota paralēli dzīvojamai ēkai un atvirzīta no ceļa. Taisnstūra formas celtne ar ārējiem izmēriem $10,42 \times 4,22$ m sastāv no diviem cirtņiem. Pret ceļu vērstajā galā vientelpas klēts ar ārējiem izmēriem $4,25 \times 4,22$ m. Par pamatiem stūros — laukakmeņu pavīlas. Sienas 11 vaiņagu augstumā celtas gludajos pakšos. Augšējie sānu

vaiņagu balķi pagarināti. Abos klēts galos balķu zelmiņi. Uz trīs grīdas sijām ieklāti dēļi ar pusgropi. Griestu, kā jau parasti Latgales klētīm, nav. Jūtam 3 spāru pāri, pie kam malējās novietotas ārpus gala sienām (vēl viena raksturīga Latgales pazīme), balstītas uz pagarinātajiem augšējā vaiņaga balķu galiem, līdz ar to noturot zelmiņa balķus pret varbūtējo izvēršanos uz āru. Durvju ailai aplodas. Vērtne izgatavota no bieziem dēļiem ar šķērsdzītnēm un kaltām dzelzs kāšu virām. Iekļūšanai klēti kalpo piesliešanas kāpnītes ar vaigu kokiem un 3 kāpieniem.

No klēts 3,77 m attālumā uzbūvēts vēl viens cirtnis, atstājot vietu *sincēm — pašelei*, kur glabātas ragavas, kamanas, ores *tarrantasi*, bet muzejā novietotas ratu riteņu sagataves *obodas*, liektuves *lagrieti*, paisīklas u. c. priekšmeti. Otrs cirtnis sastāv no nelielas vientelpas $2,47 \times 2,45$ m ar priekšpusē izvīrztu lievni. Ēka celta no tieviem apaļbalķiem 15 vaiņagu augstumā krusta pakšos ar vienrobu iecirtumu apakšējā vaiņagā. Vienā no sānu sienām saglabāties vaiņagu balķu marķējums, kas liecina, ka ēka pārcelta no citurienes.

Lai apvienotu abus cirtņus zem viena jumta, bija nepieciešams papildināt vaiņagu skaitu otrajam cirtnim, un, par cik tas šaurāks par klēti, tad pagarināt augšējo šķērsbalķi, izveidojot lielu palieveni, kas pret pagalmu vērstajā pusē balstīts uz diviem stabiem. Aizmugurējā siena aizpildīta ar gropētos vertikālos stabos ielaistiem balķiem un pusbalķiem, daļēji ar stāvkokiem aizpildīts arī palievenis. Lai *pašeles* sienas saturētu pret sānspiedienu, caurlaista sija — savilce.

No ceļa (ielas) abi pagalmi atdalīti ar vārtiem un žogiem, pie kam «tīrā» pagalma vārtus izmantoja gājēji un braucēji, bet pa otriem izdzina lopus uz ielas un tālāk uz ganībām. «Netīrais» pagalmis no otras (sakņu dārzu) puses bija noslēgts ar guļbalķu žogu, kuru izņēma tikai mēslu vešanas reizēs.

Sai Pasiēnas sētā tika darināti arī rati un ragavas. Par meistara darbību tuvāku ziņu trūkst, bet pastāv ierīces, kas tikpat nepieciešamas transporta līdzekļu izgatavošanā un izmantošanā, proti, ratu riteņu loki jeb *obodas*, ragavu slieces, zirga aizjūga loki — vēl tagad Latgalē nereti var sastapt meistarus, kas regulāri nodarbojas ar šo amatu, bet visvienkāršāko it kā —

Lagriets.

Aleksandrs Kočāns
spieķo ratu rumbu.
(Balvi, Rugāju Sile-
nieki. 1983. g. Foto:
E. Vēveris. BDM, neg.
№ 31939²)

zirga loku — pēc vajadzības dabūs gatavu vai
kurš katrs zemnieks, kam ir liektuve.

Mežā bija jāizmeklē taisni, bezzaraini koki.
Rīteņu o b o d ā m visbiežāk izvēlējās ošus, bet
ragavu sliecēm — ozolus. Aizjūga lokiem ņēma
vīksnas, retāk gobas, kārkļus vai citas šķirnes,
kādas jau gadījās pa rokai. Atvešanas dienā
kokus sacirta vajadzīgajā garumā un apstrādāja.
Resnākos, kuri paredzēti o b o d ā m, ar cirvi

vairākās vietās gareniski pārplēsa, aptēsa un ar slīmestu nogludināja. sagataves vēlams sautēt un visbiežāk to darīja pirtīs. Ja ar loku liekšanu nodarbojās kā ar rūpalu, ierīkoja īpašas zemnīcas veida sutinātavas parņikus.

Liektuves, visbiežāk sauktas par lagrietiem (krieviski un baltkrieviski *гибало*), arī mēdza būt dažādas. Visvienkāršākās formas bija vertikāli piestiprinātas pie kādas ēkas ārsienas tuvu paksim — tā, lai spraugā varētu iekļēt sagatavi. Virs formas balķos sadzītas vairākas tapas, aiz kurām liekumu pakāpeniski nofiksēja.

Visizplatītākās bija horizontālās liektuves: nostiprinātas uz zemes vai uz kājām vai paliktņiem. Ja liektuve atradās uz zemes, tad liekšana notika šādi — uz katra no trīs četriem zeme noteiktā attālumā puslokā iedzītiem stabiem pēc kārtas tika uzmaukts skritulis *mutulis*. *Mutulis* griezās, virve vai trose tika nospriegota, un sagatave pakāpeniski pieņēma paredzēto formu. Pēc tam loka galus, lai neatliektos, nostiprināja ar virvi vai stiepli, vai arī pārsita pāri šķērsi.

Lagrieta m uz paliktņiem formas vidū bija vertikāla dzelzs tapa. Uz tās tika uzmaukts bomis, kam brīvais gals saistīts ar sagataves galu. Liekšana notika ar bomja palīdzību. Sai gadī-

Lagrietu «manufaktūra». (Balvi, Rugāju Silenieki. 1980. g. Foto: A. Cīrulis. BDM, neg. № 25789')

Laidēvele fugans; div-
jūga ēvele; raga ēvele;
kuģa ēvele.

jumā darba process bija ražīgāks, bet te ar viena cilvēka spēku neiztikt, vajadzēja palīgu.

Jāpiebilst, ka liektuvju formas katrreiz bija dažādas: vieni lagrieti lokiem, otri obo-
dā m, trešie sliecēm. Reizumis uz viena blūka pēc kārtas apvienoti loku un slieču lagrieti. Redzēti vēl dažādāki meistarojumi. Visbeidzot, oriģināls un pavisam vienkāršs darbībā (ieķīlēts vidus un liekti tiek gali) ir Pasienas sētā apskatāmais.

Zemnieka saimniecībā vajadzīgi daudz dažādi koka trauki. Ķipīši un spainīši, baļļiņas, kubuli, žei ri, zlaukti, lakanī, mucas — to visu gādāja mucinieks. Seit neminēsim senāk plaši izplatītos vienkočus, kas daudzviet cieņā vēl šodien. Lielākoties koka traukus taisīja no smalki šķiedrainas egles, tā neuzsūc ūdeni; mucas jeb stručas tomēr labāk no ozola, bet medu vislabāk glabāt liepas traukā. Skuju koki jācērt jaunā mēnesī, ziemā. Koku sazāģēja vajadzīgajā garumā (kubuliem parasti 1 m) un sašķēla četrās daļās. No šīm pagalēm cirta galdiņus. Kad galdiņi sacirsti, tiem kāds laiks jānostāv — «kamēr koksne nomirst» — pa vasaru izžuva, bet ne vējš, ne saule nedrīkstēja tikt klāt.

Ziemā, kad laika pavairāk, varēja ķerties pie darba. Galdiņus pietēsa pēc šablona, skatoties, kādam traukam: vienu galu vai vidu platāku, un apēvelēja vajadzīgajā biezumā. Ziemeļaustrumu Latgalē, piemēram, cieņā bija lielās ēveles s p u s k a s, kuras nolika uz paliktņiem otrādi ar nazi uz augšu un dēlīšus laida pāri. Ja pasūtīts vēderains strucis — nemaz tik vienkārši tādu pagatavot. Kad galdiņu daudzums apēvelēts, vienu galu sastādīja kopā un apstīpoja. Tādā veidā vilka 3—4 stīpas. Pēc tam, lai panāktu vajadzīgo izliekumu, sutināja. Tad lieca otru galu, dzenot virsū stīpas un ķīļus starp tām. Tad kāds mēnesis siltumā jākaltē, pa to laiku apēvelēja iekšu, nolīdzināja galus. Nu jādzen istās stīpas (pirmējās bija tikai priekš izliekšanas), jāiegriež ar ķimeņgriezi donu griežamo gropes donas dibena ielikšanai. Dibenus taisa biežākus. Kad gatavs, strucis pamatīgi jāizplaucē ar vārošu ūdeni.

Tikpat sarežģīti pataisīt žei ri — alus tecināmo trauku uz kājām, t.i. četriem garākiem galdiņiem. Žeiris vairākkārt jāpārstīpo un kājām par jaunu jāiegriež donas. Līdzīgs žei rim ir lakanis uz 3 kājām, bet stipri platāku augšu — tādā labi kāpostus skābēt. Muciniekiem

visvairāk pieprasīja skābējamās un gaļas sāļījamās kubulus, bet tos nebija ieteicams stipot ar dzelzi, kas rūsē. Tad izmantoja tās pašas senlaiku lazdas stīpas.

Smags un neveselīgs darbs bija ādu ģērēšana. Ar to nodarbojās atsevišķi meistari, kam kaimiņi no tuvākas un tālākas apkārtnes pa ziemu piegādāja aītādas un citas, arī vairumā. Vispirms tās vajadzēja notīrīt — ezerā vai mārķā, ar stipru virvi kopā sasieta, tās mērcēja veselu dienu. Raudzēja lielos kubulos, kur varēja salikt līdz 100 ādām visā platumā, visbiežāk pirtī, ko nācās arī ikvakarus pakurināt. Rūgumu pagatavoja atsevišķi: 2 daļas auzu miltu un 1 daļu rudzu miltu; uz 100 ādām izlietoja 1,5 pūrus miltu, katrai ādai vēl 2 riekšavas sāls piedevām, reizēm arī kārķļu mizas pievienoja. Atsevišķi raudzēja aītādas, atsevišķi teļādas, atsevišķi citas. Ādas pamērcēja rūgumā, ieberzēja ar sāli un tad rūgumā turēja kādu nedēļu atkarībā no mīkstuma pakāpes, ik rītus katru pārcilājot, bet nereti nācās ādas rūgumā noturēt krietni ilgāk. Pārējais darbs parasti noritēja u s t a b a s s i n c ē s, ja vien nebija iekārtota atsevišķa darbnīca. Kaltēja,

Ādu apstrādāšana.
(Daugavpils, Liksnas
Krogasatas. 1927. g.
Foto: R. Vitoliņš. VM,
neg. № 8130)

Ādu apstrādāšana.
(Rēzekne, Vidsmuižas
Puzani. 1926. g. Foto:
J. Students. VM, neg.
№ 5307, 5304, 5306)

izstiepjot uz rāmja, kas pagatavots daudz maz pēc ādas formas, katru šipīņu piesēja rāmim. Pēc tam sagādāja «balto zemi» — krītu (maiss pietika visai ziemai), izmērcēja kā māla «plīkšķi», saveidoja s a c e p a kukulīšos. Kad ādu pasmērēja, tā palika sausa un to labi varēja notīrīt — izgērēt. Bija tādi s k u š a m i e ar diviem rokturiem un dzelzi pa vidu, kam visas malas asas. S k u t a no vidus uz ārmalu, acīs un degunā līda putekļi, sviedri tecēja. Āda bija pārstiepta pār rāmi vai diviem soliem. Pēc tam vēl braukāja m ī k š ē j a ar īpašu instrumentu s t e k u, kam apakšā bija cilpa, kur kāju iemaukt, bet otrā galā kāsis ar iestiprinātu asu dzelzi — ar to m ī k š ē j a ādu. Pēc tam varēja nokrāsot ar dabīgām augu krāsvielām dzeltenu, sarkanu vai melnu. Un tālāk darbs skroderim, kurpniekam vai sedliniekam.

Grūti pateikt, kad Latgalē sāka audzēt tabaku.

* olekts ~ 62 cm

XX gs. 20.—30.-tajos gados tabakas sēklas varēja pirkt lauku veikalos, divu šķirņu — māhorkas un cigāru. Vispirms pavasarī sēklas izsēja kastītēs, bet, kad sadīga, siltam laikam iestājoties, pārstādīja dobītēs, vislabāk saules pusē aizvējā. Stublus sašķēla, lai tie neaugtu garumā, bet viss spēks pārietu lapās. Māhorka — stipra, «indīga» šķirne ar biezām apaļām lapām, cigāru tabakai lapas bija šauras un iegarenas. Saka, ka tabaka stiprāka, ja gana mēslota zeme. Visvairāk jābaidās no salnām, tad lapas nomelnē un tabakai kartupeļu lakstu garša, pīpējot jāklepo. Tāpēc grieza nost jau augusta vidū — septembra sākumā.

Parasti tabaku kaltēja istabaugšā. Pēc mēnešiem diviem lapas salika lielā katlā, vietām pārsedza ar ķiršu lapām, katlam pārsedza vāku un izkurinātā ceplī sutināja kādu diennakti. Aromāta labad aplaistīja ar odekolonu. Smaržoja visa ustabā, lapas pa to laiku sadzeltēja, tik jāuzmanās, lai nesabirst pavisam. Tad satina olekti* garā rullī, nosēja ar diegu un pēc vajadzības ar tabakas griežamo varēja sev sagādāt «kuplu dūmu».

Gostūs braucot. (Rēzekne, Makašānu Sološņiki. 1926. g. VM, neg. № 5463)

Vairākās muzeja ekspedīcijās esam meklējuši

sētas ar ciešu perimetrālu apbūvi, kur no vienlaidus jumtu seguma burtā «U» konfigurācijā brīvi tikai vārtu laukumi un atsevišķi liktās dzīvojamās ēkas apjoms. Saimniecības ēku virkne ietver klētis, *klāvus*, stallus, ratnīcas, šķūņus, *pašēles*, reizēm arī sakņu kambarus, virtuves, darbnīcas. Veidojas diezgan plašs iekšējais pagalmš (piemēram, no 150 līdz vairāk nekā 400 m²). Šī apbūve atstāj visai monumentālu iespaidu. Hronoloģiski šādas sētas tapa, izceļot ēkas no vecās sādžas vietas *hutoros*. Patreiz vēl nevaram noteikt šāda tipa plānojuma izplatības robežu, taču visvairāk ziņu pagaidām savākts Ludzas apriņķa Mērdzenes pagastā. Raksturīgi, ka *ustabas* celtas no pamatīgiem baļķiem, jūtami apjomīgākas par veco sādžas apbūvi.

Vēl pagājušā gadsimta vidū namdari ēkas cirta ar cirvi, zāģis bija reta manta. Kad *ustaba* sāka ieviesties dēļu grīdas un griesti, kā arī pēc pilsētas parauga darinātās mēbeles, radās pieprasījums pēc dēļiem, un, gaterim vēl neesot, baļķu sazāģēšanai dēļos kalpoja garenzāģis jeb krieviski *doļevaja pila*. Šim zāģim zobi bija savādāki nekā parastajam — ar atkarpi *dzelni*, kas skaidu rāva uz leju. Zāģējamā baļķa parastais garums bija 6 m, bet diametrs no 20 cm un vairāk. Baļķi no divām pusēm aptēsa un tad ar oglēs nosmērētu auklu atzīmēja *špores***, pa kurām zāģēja dēļus — to biezums parasti 1,5 collas. Tad baļķi cēla uz 2,5 m augstiem stēķiem *kozliem*, noķīlēja, lai nezvalstās, un ķērās pie darba. Zāģēja divatā — viens apakšā, otrs augšā. Apakšā vajadzēja vīru ar pieredzi, jo smaga vilkšana (vienā vilcienā zāģis uz priekšu pagāja apmēram 4 cm) un jānotur taisni *špore*, piedevām skaidas bira acis un aiz apakles. Augšējais zāģeris uz baļķa gāja atmuguriski un zāģi vilka brīvgaite. Atbalstam kalpoja arī blakām uzstādītās plankas un citi baļķi. Zāģēt sāka no tievgala, kas aiz *kozla* bija pārlikts kādus 2 m, bet rezgalim dažreiz sēja klāt baļķēna atsvaru. Pēc apmēram 1 m iezāģēšanas zāģim gaita palika grūta, un tad no apakšas dzina ķīli. Tādā veidā līdz *kozlam* iezāģēja visas *špores*, bet pēc tam vilka zāģi laukā un pārcēla *kozlu* uz pašu tievgali. *Špores* zāģēja līdz otram *kozlam*, tāpat dzenot ķīlus, bet galā atstājot kādus 20 cm neizzāģētus — tos atplēsa ar cirvjiem, kad baļķis jau nocelts zemē. Vienas *špores* zāģēšana

špores — šeit svitras
1 colla ~ 2,54 m

Baļķu zāgēšana ar garenzāģi. (Rēzekne, Vidsmuižas Gārdjuri. 1926. g. VM, neg. № 5336)

prasīja pusstundu laika, bet, ja baļķa diametrs sasniedza 40—50 cm, tad apmēram stundu. Ātrāk par 3 stundām ar vienu baļķi galā netika, bet gadījās arī vai veselu diennakti rauties. Zāģeri strādāja no agra rīta līdz tumsai, pelnījās pa apkārtējām sādžām: ar to plaši nodarbojās krievu vecticībnieki. Bet pie lielajiem ezeriem dēļus zāģēja dēļu laivu pagatavošanai.

Zāģi asināja divreiz — no rīta pirms darba sākšanas un pusdienā. No pareizas uzasināšanas bija atkarīga visa veiksmē.

Rija celta XIX gs. vidū Aulejas pagasta Braslavas sādžā, netālu no Sivera ezera. To cēlis pēdējā īpašnieka Ontona Bleideļa vecvectēvs, būvkokus gādājis no 30 verstu attāluma. Sākotnēji ēka bijusi kvadrātveida vientelpa, kur labību izžā-

1 versts ~ 1,07 km

vēja un turpat arī izkūla. Piedarbs jeb *kuls* piebūvēts vēlāk, tad pat arī ēka sānos ieguva nojumes *pūņas* un gandrīz līdz pat zemei jumtu, atstājot nesegtu vārtu spraugu. *Pūņas* uzglabāja salmus un graudus, tur novietoti arī darbarīki un citi saimniecības piederumi. Rijai iedziļināts bļietēts māla *ceplis* ar *dūbi* kurtuves priekšā. Tādā gadījumā ārdū sijas parasti iebūvēja «divos stāvos». Uz sijām lika ārdū kokus *grundas*, virs sapārotām *grundām* izklāja labības kūlus, pie kam rudzus klāja uz apakšējām *grundām*, miežus uz augšējām, bet linus lika stāveniski. Ar reizi piesēra veselu *kopu* (1 *kopa* — 60 kūļi). *Reinīks cepli* iekurināja pēcpusdienā, un pa vienu diennakti labība izkalta. Lai rijas telpa labāk saglabātu siltumu, tās apaļkoku griestus nosedza ar māla kārtu. Kulšanu sāka pulksten divos trijos naktī. Apgaismojumam lietoja ķarināmus rijas lukturus vai arī stūrī ierīkotas ceplīšus *komīnus*. Labību kūla piedarbā, kūlēji nostājās *ielipā* viens pretī otram un pamišus rakstā cilāja spriguļus, bet no rīta atkal bija jāpaspēj dienas darbos. No vienas *kopas* sanāca 3—4 pudi graudu. Tos saslaucīja vienā kaudzē un vētīja, ar liekšķeri *laišķiņu* sviežot pāri kulam (nevis caurvējā ar sietiem kā citos Latvijas etnogrāfiskajos apgabalos). Graudi aizlidoja tālāk, pelavas nokrita turpat. Kad labība izkulta — vispirms nāca rudzi, tad mieži, tad auzas — rijā sēra arī linus.

Daugavpils, Aulejas Brailavas rijas plāna shēma:

1 — rija; 2 — ceplis;
3 — piederbs; 4 — pūnes.

Rija Aulejā. (Krāslava, Aulejas Brailava. 1969. g. Foto: E. Vēveris. BDM, neg. № 6372)

Tāpat kā graudkopība, arī linu audzēšana bija svarīga lauksaimniecības nozare. Tā gan pagērēja lielu darba patēriņu, turklāt pamatīgi noplicināja augsni, toties deva labu peļņu. XX gs. tieši Latgalē, pēc atsacīšanās no novecojušās un neefektīvās zemes apstrādes šporēs, linus audzēja bezmaz katrā zemnieku saimniecībā. Lini jāsēj maija pirmajā pusē, kad zeme jau sasilusi, jeb, pēc tautas ticējuma, kad debesīs spalvu mākoņi — tad izaugs gari lini, it sevišķi, ja iepriekšējā gadā tai laukā sēts āboliņš. Linu nogatavošanās ilgst apmēram 90 dienas. Sievas izgāja linus plūkt plēst augustā. Noplūktos linus skaitīja pa saujām, t. i. abām rokām saņemamos pārsienamos kūlišos. Tos sastatīja uz lauka statīnos apmēram 1 m diametrā. Pēc tam līniem nosukāja nocirta pogaļas uz īpašām sukām, nebojājot šķiedru. Pogaļas lika kaltēties uz egļu zedēņu stāvzārdiem, un tā vējā un saulē tās stāvēja 3—5 nedēļas. Pēcāk tās varēja pēc vajadzības pakaltēt rijā un tad kulā izkūla ar spriguļiem, bluķiem vai arī pāri klājienam dzina zirgus; kuļmašīnas tolaik Latgalē vēl nebija plaši izplatītas. Sēšanai paredzētās linsēklas parasti

Linu plūkšanu nedrīkstēja kavēt arī bērnu pulciņš. (Ludza, Skaunes Novički. 1926. g. Foto: A. Krimuldēns. VM, neg. № 4784)

Bērns ar ratiņiem.
(Ludza, Kārsavas Be-
liņi. 1926. g. Foto:
R. Vitolinš. VM, neg.
№ 4537)

līdz pavasarim uzglabāja nekultas. Bet nosukātās linu stiebru saujas ar vezumiem veda mērcēt linu mārkos prudos, kur mīksts ūdens — to varēja uzlabot, sagāžot mārkā zirgu mēslus vai pelnus. Linus apsedza ar egļu zariem, noslogoja ar bluķiem vai akmeņiem, un tie sāka rūgt. Siltā laikā linus mērcēja ne ilgāk kā nedēļu. Pēc tam izklāja uz rugājiem plānās ailītēs, kamēr pagāja nedēļa — divas, tik jāuzmanās, lai nesāktu pūt. Tālāk no linu šķiedras vajadzēja atdalīt koksnes apvalku kaulus. Šim nolūkam lietoja paisīklas. Linu sauju no resgaļa lika šķēr-sām pāri paisīklai un viegli uzsita ar celātavu. Bija arī linu paisījamās mašīnas (ar liksti, «bul-līši» un tā sauktās tilta mašīnas — ievērojami ražīgākas).

Izpaisītos linus «vēl siltus» kulstīja ar īpašiem dēlīšveidīgiem koka nažiem kulstavnīcām uz pieliekamā. Kulstītājs ar kreiso roku saņēma linu sauju vidū un, uz pielie-

k a m ā turot, vienmērīgi uzsita ar nazi, pastāvīgi šķirstot *s a u j u* un biežāk uzsitot pa spaļu vietām. Ieviesās arī kulstāmie rati ar 6—8 naziem. Latgalieši bieži gāja par kulstītājiem peļņā uz citiem Latvijas novadiem. Izkulstītās lina *s a u j a s* sakrāva rijā, piedarbā vai kur citur, un tās gaidīja savu laiku līdz pārdošanai vai sukāšanai.

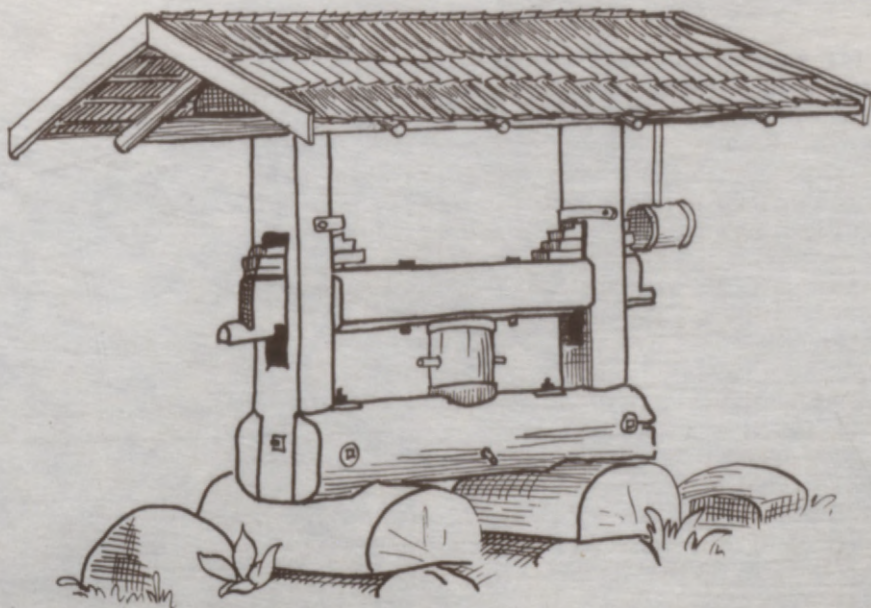
Pirms vērpšanas linus vajadzēja izsukāt. Linu sukās — dēlišos sadzina nosmailinātas koka tapas vai dzelzs zarus. Lietoja arī sukas ar divējādiem — retākiem un biežākiem — zariem. 5—10 *s a u j a s* linu sagrieza gurstē, divas gurstes izveidoja *b u n t i*. Sukātus linus iedalīja 3 šķirās: rupjās pakulās maisu drānai, smalkajās pakulās audekliem un linu šķiedrā — smalkākiem audekliem.

Latgalē bija iecienīta linsēklu eļļas lietošana uzturā. Arī daudzajos gavēņos tā noderēja kā aizdars.

Vispirms sēklas piestā sastampāja miltos. Tad ceplī lika uz liela *p r o t i v ņ a*, sakarsēja, līdz tauki sāka tecēt. Pēc tam visu masu sabēra drēbes maisā un sākās eļļas spiešana.

Pasienas sētā uzstādītā eļļas spiede pārvesta no Rožupes pagasta Rubinkolna sādžas, un, tā

Eļļas spiede.

šķiet, savā mūžā piedzīvojusi ne vienu vien remontu un lāpīšanu: muzejā mēģināts to restaurēt iespējami sākotnējā veidolā. Uz diviem paliktņiem — horizontāli liktām pēdām — rupji aptēstiem ozola blūkiem virspusē iekalts spaiņveida padziļinājums ar reni sānu apakšdaļā. Ozola blūša apcirstie gali ielaisti divos vertikālos statņos, kuru galiem savukārt augšā uzsēdināts šķērsis (oriģināls bija īpatnēji izliekts). Otrs, apakšējais horizontālais šķērsis kustīgs un ielaists vertikālo statņu garenās atverēs. Ar ķīļu palīdzību šo šķērsi varēja nospiegt tik zemu, ka tam ap vidu nostādītais masīvais koks — stampa spieda uz apakšējā ozola pamatblūša cilindrvēida padziļinājumā ievietoto linsēklu maisu. Lai atvieglotu ķīļu iedzišanu, vecajā vietā netālu augoša bērza zaram pāri pārmeta virvē iesietu balķēnu un ar to darbojās kā ar veseri. Lai ķīļus neizsistu cauri, tos nofiksēja gredzeni. Vēlāk spiede ieguva krustā pa diagonāli liktus saturkokus, dzelzs savilces, bet zaudēja daļu no rāmja saturdaļām. Spiedes vecumu var rēķināt uz 60 gadiem.

No puda linsēklām parasti ieguva 8 litrus eļļas.

Eļļu uzglabāja īpašos dažāda tilpuma māla traukos *l e k o s*.

Palikušo masu *ž m i k u* izbaroja lopiem.

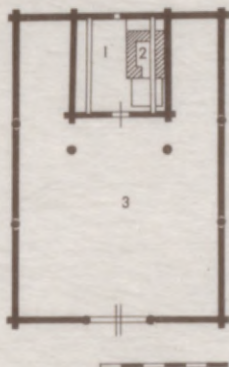
Vēl labāka bija kaņepju eļļa, bet XX gs. tā jau bija visai reti sastopama.

Pēc iziešanas viensētās Aulejas pagasta Braslavas rija tika izcelta no sādžas vietas, savukārt pēc 30 gadiem — kā parasti — nomainīja jumta segumu.

Sādžās viena rija bieži kalpoja vairākiem saimniekiem. Arī pēc apjomiem tās bija jūtami mazākas par rijām citos Latvijas novados, jo zemnieku saimniecībās ražas nebija lielas. Izņemot Daugavpils apriņķa galējo rietumu stūri, Vidzemes pierobežu, dzīvojamās rijas Latgalē nebija pazīstamas. Toties pašos Latgales dienvidaustrumos labība dažreiz pilnībā izžuva uz lauka un tad to varēja tūdaļ izkult — tur iztika bez rijām.

Bet vasarājus kūla, izminot ar zirgiem vai arī kuļamajiem blūkiem.

Cits rijas tips bija šāds: no trīs pusēm rijas cirtni apņēma piederbs ar nojumēm *p ū ņ ā m*. Telpu konstruktīvi veido vairāki stabu pāri, uz kuriem balstās rijas augšējo vaiņagu pagarinājumi, kam savilces veidā pārjumbtas sijas. Div-

Rēzekne, Bukmuižas
Patmalnieku rijas
plāna shēma.

slīpju jumts sniedzas līdz pat *pūņu* augšējiem vaiņagiem. Tāda rija ar tradicionālu iedziļinātu krāsni, būvēta XIX gs. vidū, līdz pārvešanai uz muzeju atradās Ezernieku pagasta Patmalnieku sādžā. Lai vēji to labi izpūstu, rija bijusi celta uz māla paugura. Priekšējā gala sienā vārti. Otrā gala siena veidojas no rijas cirtņa pakaļējās sienas līdz ar zelmini, pie kam starpas līdz sānu nojumēm aizpildītas ar dažāda garuma guļbaļķiem. Pats rijas cirtnis no 10—11 vaiņagiem 2,80 m augstumā ar tikko 1,25 m augstām (zemām) durtiņām, lai labāk glabātu siltumu.

Ludzas brīvdabas muzejā var apskatīt mazas *patmaļas* (tā Latgalē dēvē visas vējdzirnavas, jo tās «maļ pašas») t. s. staba tipa, kur uz vertikāla staba uzsedzināts viss korpuss un ar «astes» baļķa palīdzību tiek iegriezts vējā. Tās būvētas uz akmeņu krāvuma pamatiem — līdzīgi kā Rietumigaunijā.

Pakalnu vējdzirnavas celtas ap 1890 gadu Rundāņu pagasta Pakalnu pusmuižā Indras — Dagdas lielceļa malā. Dzirnavām atšķirībā no staba dzirnavām ir nekustīgs korpuss, kam grozāma tikai augšdaļa «galva», «cepure» ar spārnēm. Līdz ar to rodas lielākas izmantošanas iespējas, palielinās jauda. Šāda tipa dzirnavas dēvē par «holandiešu».

Dzirnavu korpuss sastāv no sešiem stāviem un veido astoņskaldņu nošķeltu piramīdu. Divi apakšējie stāvi mūrēti no laukakmeņiem, durvju un logailu apdarē izmantoti sarkanie ķieģeļi. Četri augšējie stāvi koka konstrukcijā, kur astoņus statņus, saistītus krusteniskiem spraišļiem, noslēdz astoņstūra vaiņags. Grozāmā daļa «galva» atrodas virs ķeta lodišu gultņa. Dzirnavām sākotnēji bijuši seši spārni, vēlāk, lai tās darbotos jaudīgāk, spārnus nomainījuši pret četriem garākiem. Otrā stāva limenī ārpusē izbūvēta galerija uz koka konsolēm, kur novietots rats dzirnavu «galvas» pagriešanai pret vēju. Te sasniedzami spārni, lai mainītu to pārseguma virsmu, satinot vai attinot buraudeklu.

Dzirnavu vidū ir 12 m garš velbomis 70 cm diametrā. Otrajā stāvā uz tā uzlikts lielais zobrats, kas griež divus dzirnakmeņu pārus. Ceturtajā stāvā ar velbomja palīdzību tiek darbināta maisu paceļamā ierīce. Pakalnu dzirnavās darbināti arī «bīdeļsieti» (pusbīdelis).

Dzirnavas darbojušās līdz 1950 gadiem.

Pēc 30-to gadu statistikas datiem mūra kūtis Latgalē sastādīja 5 % no visa kopskaita. Vietumis, kur dzīvojamā un saimniecības ēkas celtas tik tuvu, ka to jumta slīpņu apakšmalas saskaras, veidojot slēgto pagalmu, to noslēdz mūrēti vārti.

Agrākos laikos apakš laukakmeņiem sakūra uguņi, nokarsēja, tad lēja aukstu ūdeni virsū un, atdziestot akmens plīsa. Tomēr iepriekš grūti paredzēt, kā akmens plīsīs, un vēlāk ieviesās paņēmieni ar spridzināšanu. Apaļu kalnu 7—17 collu garumā dzina akmenī iekšā, iebēra caurumā kādas pāris collas pulvera, ko paši gatavoja vai arī veikalā pie žīda pirtās biszāles, ielika degauklu knutu — ja nežēloja, lika garāku, tā drošāk: un dedzināja.

Pie akmeņu plēšanas varēja labi nopelnīt, zemnieki, kas ar to nodarbojās, staigāja apkārt pa sētām, par pusi dienas varēja sakalt un pārplēst vairākus akmeņus un nopelnīt līdz 10 Ls, — ...tik pat maksāja sivēns.

Bet apgūts akmeņkaļu amats tika Dvinskā (Daugavpils) cietokšņa celtniecības laikā.

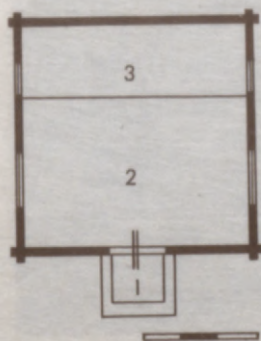
Akmeņu plēšana. (Rēzekne, Vidsmuižas Mareckije. 1926. g. Foto: J. Students. VM, neg. № 5313)

Latgale muzejā. (Foto: E. Vēveris. 1984. g. BDM, neg. № 10550°)

Rēzekne, Nautrēnu Rogovkas pareizticīgo baznīcas plāna shēma: 1 — lievenis; 2 — lūgšanu telpa; 3 — altāris.

Nautrēnu pagasta Rogovkas pareizticīgo baznīca celta un iesvētīta 1930. gadā kā Sv. Jura kapela, bet ziņas par to sniedzas līdz 1868. gadam un atzīmēts, ka celtnie iet bojā ugunsgrēkā 1885. gadā — tāpat gandrīz 50 gadu pārrāvums baznīcas vēsturē. Celtnie raksturo Latgales pareizticīgo draudzes lūgšanu namu. Vientelpas plānojums (6×6 m) atgādina senās klēts tipa pareizticīgo kulta celtnes. Stāvais divslīpju jumts, raksturīgs ziemeļkrievu paraugiem, vainagots ar «sīpolu».

Pareizticība Latgalē konstatēta jau X — XII gs.

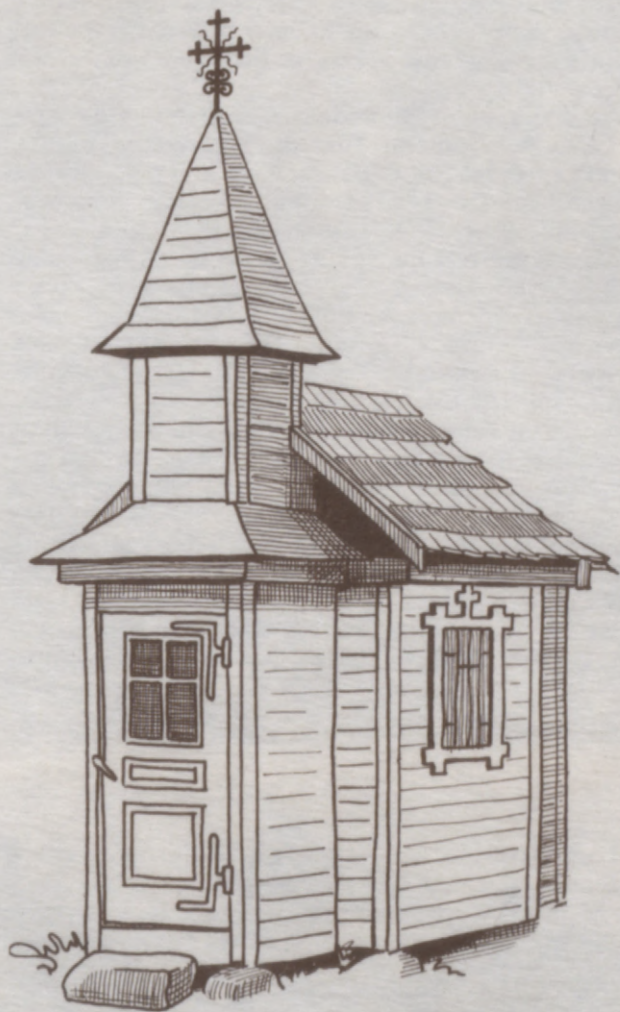
Neatņemama Latgales dzīves sastāvdaļa ir senie sādžu krusti krucifiksi *kristi*. Tos var pieskaitīt pie mazajām arhitektūras formām, kur savu izpausmi papildinām rod tautas māksla. Parasti noslēpušies no satiksmes maģistrālēm un jaunas acs, *kristi* sastopami bezmaz vai katrā

sādžā, saglabādami savu izcilus stāvokli apbūvē vai arī, tagad kokos un krūmos ieauguši, atstāti nomaļus, — īsteni vienīgie liecinieki par seno sādžas vietu.

Visos Latgales novados sastopami vienkārši *kristi* bez jumtiņa (baznīcas dārzos vienmēr), vai arī ar divslīpju dēlišu vai puslokveida skārda sloksnes jumtu. Jau nākamā attīstības forma ir četrslīpju jumtiņš. Nereti to balsta vienkārši vai rotāti stabi, reizēm arī ar greznu sētiņu starp tiem. Muzejā tāds *kristis* atgādāts no Kapiņu pagasta Gutu sādžas, ko cēlis pēdējā īpašnieka vecvectēvs Odums Leitāns 1887. gadā. Liksnas un Kalupes apkārtnē XX gadsimta 20.—30-tajos gados izplatīti bija no betona lieti *kristi* stēlu veidā. Visbeidzot, no Latgales dienvidrietumu līdz ziemeļrietumu apvidiem sastopami arī *krista namiņi* plānā četr- līdz astoņstūraini. Dažreiz šādi *kristi* būvēti kā tuvinās baznīcas kopija — tāds ir muzejā uzstādītais 20-tajos gados celtais Rudzātu pagasta Kurčīnu sādžā pēc Rudzātu baznīcas parauga. No šāda *krista namiņa* nereti tika izvadīts aizgājējs. Agrāk vienmēr maija mēnesī pie izpušķota

Krists sādžā. (Ludza, Pildas Stoloni. 1929. g. Foto: F. Viksna. VM, neg. № 46187)

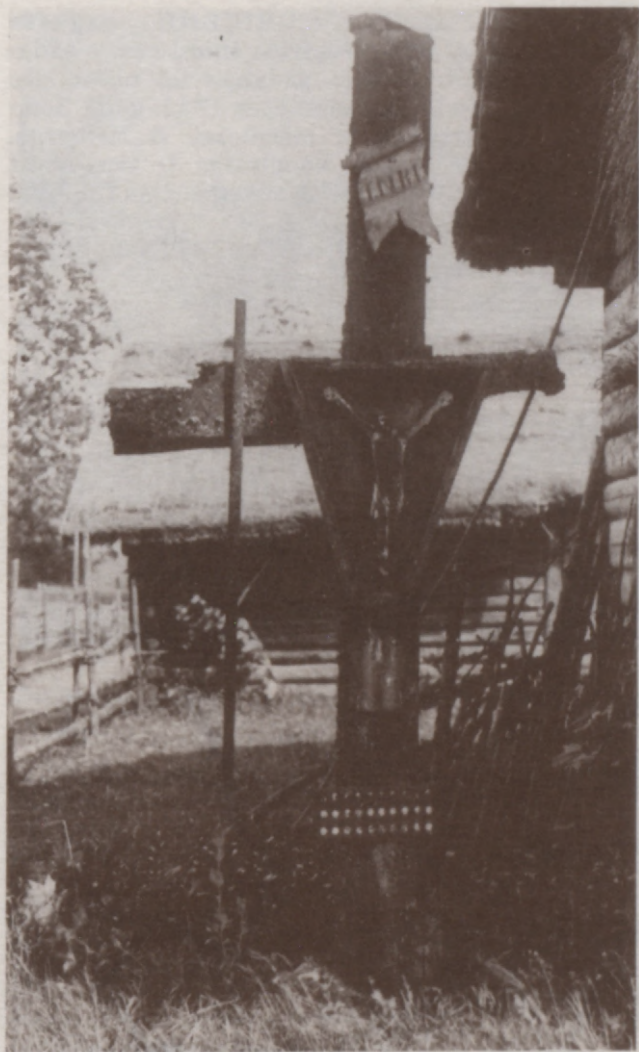

Kurčinu krista nā-
miņš.

krista sādžinieces vakaros līdz saules rietam dziedāja t.s. *Marijas dzīsmes*, skanēja tuvu un tālu; nu šī tradīcija sāk apsveicami atdzimt.

Dievdari, tas ir, Pestītāja tēla *mūkas*, *mūceņa* kokgriezēji Latgalē tagad ir retums. Greznākie *mūceņi* gotiskās vai barokālās formās, rūpīgi izkrāsoti, uz krista stāva bija papildināti ar moku rīkiem, Jēzus Kristus simboliskiem iniciāļiem «I.N.R.I.», Ādama galvaskausu un

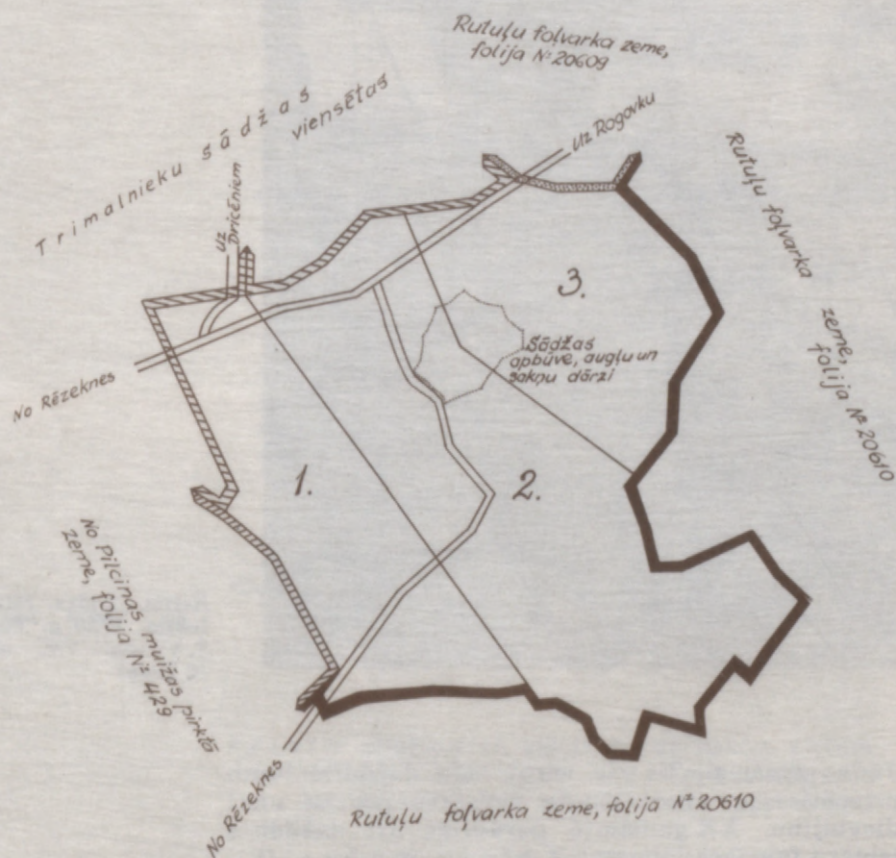

Krists. (Ludza, Pildas
Inkiņi. 1929. g. Foto:
F. Viksna. VM, neg.
№ 7985)

Jūdas grašiem. Te var vērot lielu dažādību un priecāties par veco amata meistarų prasmi un dievbijību. XX gadsimtā parādījās arī dažādu izmēru fabrikas lējuma t. s. *bļaka mūkas*.

Kaut gan ateisma reliģijas valdīšanas 50 gados daudzviet tika veiktas neprātīgas akcijas *kristu* novākšanā, mums ir izdevies iegūt liecības par vairāk nekā 200 *kristiem*, vēl sastopamiem daudzos Latgales pagastos.

RĒZEKNES apriņķa, DRICĒNU pagasta DERVINIKU sādžas piešķirtās šnoru zemes sadalīšanas plāns. Uzmērījis, sadalījis un plānu pēc magnētiskā meridiāna sastādījis 1932. gadā Zemkopības departamenta mērnīeks A. Neibergs. Plānā parādītās zemes kopplatība ir trīsdesmit deviņi un astoņdesmit sešas tūkstošdaļas (39.086) hektara.

Mērogs 1: 5000

Dervinieku sēta muzejā. (1984. g. Foto: V. Auziņš. BDM, neg. № 10658¹)

Dervinieku sādžas plāns. (Rēzekne, Dricēnu Dervinieki. 1932. g. CVVA, F. 1679, apr. 193, lieta 242)

Nr. un pēc. kārtojums	Zemes īpašnieki	Līdz patērēt, kas ir izņemti no zemes īpašnieka ziņojuma Nr. 1932. gada	Zemes gab. Nr. 1932. gada	Derīgas zemes						Nederīgas zemes			
				Augļu dārzeņi	Stāpu dārzeņi	Oranu zeme	Pļavas	Ganības apaugušās	Egļu mežs	Kopā	Zem sējiem, ēdām un auguļiem	Zem ūdeņiem	Kopā
				Platība hektāros						Platība hektāros			
1	Dervinieks, Jākubs Modesta d.	$\frac{1}{2}$											
	Dervinieks, Konstantīns Modesta d.	$\frac{1}{2}$	1	—	—	8.182	1.695	0.186	0.103	10.166	0.300	—	0.300
2	Dervinieks, Pēteris Jākuba d.	—	2	0.168	0.350	9.922	3.175	2.022	2.742	18.379	0.596	0.023	0.619
3	Drebeiniks, Donots Jēzupa d.	$\frac{1}{2}$											
	Drebeiniks dzim. Dervinieks, Elizabete Jēzupa m.	$\frac{1}{2}$	3	0.402	0.116	7.630	1.008	—	0.210	9.426	0.190	0.006	0.196
	Kopā	—	—	0.570	0.526	25.134	5.818	2.208	3.055	37.971	1.086	0.029	1.115

Eines von den vier historischen Gebieten Lettlands ist Lettgallen. Nach dem Zerfall von Livland in der Mitte des XVI. Jh. bildete sich der Entwicklungsweg des östlichen Teils des Livländischen Staates — Lettgallen — beträchtlich anders. Die polnisch — litauische Herrschaft diktierte ihre Bedingungen für die Bewirtschaftung des Bodens, den Umfang der Fronarbeit, die die Bauern leisten sollten, die Prinzipien der Bebauung von Dörfern. Der herrschende katholische Glaube spielte dabei eine bedeutende Rolle, durch diesen Glaube ist es gewissermaßen gelungen, die nationale Eigenart der einheimischen Einwohner zu bewahren. In der zweiten Hälfte des XVII. Jh. wurde Lettgallen zu einem Zufluchtsort für die Flüchtlinge — für die Altgläubigen, die sich nach der Spaltung der russischen rechtgläubigen Kirche freiwillig in die Verbannung begaben. Die Unterdrückung der Bauern verstärkte sich, nachdem Lettgallen von dem Russischen Reich erobert und den Gouvernemen Vitebsk einverleibt wurde. Die Zersplitterung von Bauernwirtschaften, indem sie an alle Erben in gleiche Teile aufgeteilt wurden, die veraltete Bearbeitungsweise des Ackerlandes in «Schnüren» verzögerte die wirtschaftliche Entwicklung. Das Verbot der lateinischen Schrift nach dem polnischen Aufstand in den 60-er Jahren des XIX. Jh. hielt das nationale Erwachen für 40 Jahre auf. Erst nach der Vereinigung aller Gebiete Lettlands und der Gründung der unabhängigen Republik Lettland 1918 öffnete sich eine Perspektive auch für Lettgallen.

Die Exposition des Freilichtmuseums von Lettland zeigt Bauten, die im XVIII.—XX. Jh. für die Region charakteristisch waren: das sind Bauern- und Handwerkerhöfe, römisch-katholische und rechtgläubige Gotteshäuser, Windmühlen und Getreideböden. Die alten Bauten bilden eine Dorfstraße. Es gab einige Varianten der Bebauung eines Dorfes: 1) zwei parallele Bauten mit der Hauswand zur Straße, der dritte Bau aber quer in der Tiefe — die Bauten bildeten einen rechteckigen Hof; 2) zwei Höfe in einer Wirtschaft — die Bauten waren mit den Endwänden zur Straße gerichtet, dabei befand sich das Wohnhaus in der Mitte, an den Seiten des Wohnhauses wurde der Stall und der Getreideboden gebaut; 3) das Wohnhaus und der Stall

wurden parallel debaut und befanden sich so dicht eneinander, daß sich die unteren Ränder der Dachschrägen berührten und solcherweise einen gedeckten inneren Viehhof bildeten. Ferner wurden andere Bauten aufgestellt, z. b., die Korn-darre, das Bad u. a. Die Bauernhäuser waren in der Regel aus Rundhölzern gehauen, die in der Hausecke gekreuzt gelegt wurden. Doppelschräge Dächer waren mit Stroh gedeckt. Nicht selten waren unter einem Dach unterschiedliche Räume untergebracht — auch Wohnräume und Wirtschaftsräume. Die Bauten waren nicht groß, vor allem wegen des mangelnden Holzes. Deswegen unterscheidet sich die nationale Bauweise in Lettgallen stark von den anderen Gebieten Lettlands.

In Lettgallen haben sich lange die Reste der Naturalwirtschaftsweise erhalten: dadurch wurde die Entwicklung von Waren-Geld-Wirtschaft verzögert. In Lettgallen haben sich auch verhältnismäßig archaische Formen in der traditionellen nationalen Bauweise erhalten — die Rauchkammer mit dem sg. russischen Ofen, manchmal auch auf dem Meißelgrund aus Lehm gestampft; unbeheizbare Vorderkammer; verschiedene Elemente der Verzierung — ajourgeschnitzte Fenstereinfassungen, Windfänge, Pfosten für Freitreppen, geschnitzte Türen, Truhen (Schreine), Strohmatten, Bänke mit geschnitzten Lehnen und Armstützen.

Außerdem werden im Führer die Beschreibungen der Arbeitsgänge von einigen Berufen angegeben. Sie können erfahren, wie früher ein Einbaum gehauen wurde, wie ein Balken zu Brettern gesägt wurde, wie die Böttcher Gefäße aus Holz angefertigt haben, wie die Töpfer die verschiedensten Erzeugnisse angefertigt haben. Die Bauern selbst haben Brot gebacken, Bier gebrät, Fische gefangen, den Lein für die Fäser bearbeitet, aus den Leinsamen haben sie Öl gepreßt, Tabak angebaut.

Sie können 26 Bauten besichtigen — die Denkmäler der nationalen Bauweise, in denen mehr als 600 Exponate untergebracht sind.

Одной из четырех исторических областей Латвии является Латгале. После распада Ливонии в середине XVI века путь развития ее восточной части — Латгале стал значительно отличаться. Польско-литовская власть установила свои правила пользования землей, крестьянских повинностей, принципы застройки поселений. Важную роль играла главенствующая католическая религия, в некотором роде способствующая сохранению национальной самобытности коренных жителей. С середины XVII века латгальская земля стала также пристанищем беженцев — старообрядцев от гонений в связи с расколом русской православной церкви. Закабаливание крестьян усилилось после захвата края Российской империей и включения в состав Витебской губернии. Дробление крестьянских хозяйств ввиду дележа наследства, устаревшая полосовая система обработки пашни усложняли экономическое развитие, запрет же на латинскую письменность после польского восстания во второй половине XIX века на 40 лет остановил духовное пробуждение. Лишь после воссоединения всех латышских земель и образования независимой Латвийской Республики в 1918 году Латгале смогла занять перспективу на будущее.

В экспозиции Латвийского Этнографического музея под открытым небом представлены характерные постройки региона, относящиеся к XVIII — XX векам: крестьянские и ремесленные усадьбы, храмы и прочие сооружения для отправления религиозных обрядов, ветряные мельницы и амбар имения, создавая как бы деревенскую улицу. Несколько вариантов расположения построек в деревенских усадьбах различались следующим образом: 1) две параллельные постройки торцами к улице, третья перпендикулярно вглубь, образуя прямоугольный двор; 2) два двора, которые образуют постройки торцами к улице — жилой дом в центре, по одну сторону от него хлев, по другую — амбар; 3) изба и хлев параллельно и настолько близко, что под скатами крыш образывался крытый денник — так называемый «русский двор». Поодаль были расположены другие постройки, как например, рига, баня и т. д. Крестьянские постройки обычно рублены топором из круглого леса в чашу («рогатый угол»). Двухскатные крыши покрывались соло-

мой. Нередко под одной крышей объединялись помещения разного назначения, иногда даже жилые и хозяйственные. Объемы зданий невелики, отчасти из-за нехватки лесоматериала — значительно отличавшие облик народного зодчества Латгале от других регионов Латвии.

В Латгале долго сохранялись пережитки натурального хозяйства и задерживалось развитие товарно-денежных отношений. Как правило, там сохранились сравнительно архаические формы народного зодчества и предметов домашнего обихода: курные избы с т.н. русской печью, нередко на деревянном помосте трамбованные из глины; сени; разные декоративные элементы, как резные наличники, причелины, фронтоны, крыльцовые столбы; сундуки для приданого «скрыни»; «коробы», плетанные из соломы, скамьи «канапки» с изящными спинками и подлокотниками.

Кроме того в путеводителе дается описание некоторых процессов ремесленного труда. Здесь можно узнать, как делалась долбленая лодка, как бревно пилили на доски, как бондари топором и рубанком изготавливали бочки, кубелы, кадушки и прочую деревянную посуду, как гончары «горшкали» мастерили свои разные изделия. Крестьяне сами пекли хлеб, варили пиво, ловили рыбу, обрабатывали лен на волокно для ткачества, а из семян в маслобойке давили масло, выращивали табак самосад.

Итак вы смогли познакомиться с 26 постройками — памятниками народного зодчества, где размещено более чем 600 экспонатов.

LITERATŪRA

- Apeļs M.* Latgolas sātīs. Rēzekne, 1932.
- Brežgo B.* Latgale XVII gadu simteni.— Sējējs, VII, R., 1937.
- Brežgo B.* Latgales zemnieki pēc dzimtbūšanas atcelšanas 1861—1914. R., 1954.
- Cimermanis S.* Latviešu tautas dzīves pieminekļi. Cēlnes un to iekārta. R., 1969.
- Cimermanis S.* Zvejas raksturs un svarīgākie rīki Latgalē 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā.— Arheoloģija un etnogrāfija, X, R., 1973.
- Dunsdorfs E.* Latvijas vēsture 1600—1710. Daugava, 1962.
- Jaunzems J.* Latvijas PSR ITK Valsts vēsturiskā muzeja Brīvdabas muzejs. R., 1941.
- Jaunzems J.* Sādžas senie krusti.— Sējējs, IV, VI, R., 1938.
- Krastiņa A.* Par latviešu un krievu kultūras sakaru iezīmēm Latgales tautas celtniecībā (XIX gs.— XX gs. sāk.).— Arheoloģija un etnogrāfija, VIII, R., 1968.
- Kunnoss J., Niedre U.* Pededzes leļgala un Bolupes — Pērdejas plostnieku darbs 20. gs. sākumā.— Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1980. gada pētījumu rezultātiem, R., 1981.
- Kuplais M.* Ekspedīcija Latgales zvejnieka sētas komplektēšanai.— Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1973. gada pētījumu rezultātiem, R., 1974.
- Kuplais M.* Linu apstrādes darbarīki. R., 1985.
- Kuplais M.* Vienkoka laivas izgatavošana Pededzes lejtece.— Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1980. gada pētījumu rezultātiem, R., 1981.
- Latkovskis L.* Daži latgaliešu ēdieni.— Ceļi, VIII, R., 1937.
- Latviešu etnogrāfija. R., 1969.
- Latviešu konversācijas vārdnīca. R., 1928—1940.
- Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs. R., 1978.
- Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā. R., 1986.
- Lūsis S.* Loku un slieču liekšana Pededzes lejteces apmetnēs 20. gs. 20.—30. gados.— Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1980. gada pētījumu rezultātiem, R., 1981.
- Strods H.* Zemkopības sistēmu attīstība Latvijā. R., 1957.
- Terentjeva L.* No Latgales lauku apmetņu vēstures (18. gs.—20. gs. sākums).— Arheoloģija un etnogrāfija, X, R., 1973.
- Tichovskis H.* Svētku un svinamo dienu parašas Latgalē.— Ceļi, VI, R., 1935.
- Zavarina A.* Latgales krievu tautības iedzīvotāju materiālā kultūra XIX gs. 2. pusē un XX gs. sākumā (Mājoklis. Apģērbs. Ēdiens).— Arheoloģija un etnogrāfija, VIII, R., 1968.

L 0.40

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0305025596

010
Kontroleksemplārs

93-4

226

LATGALE
Brīvdabas muzejā
